

Универзитет на Југоисточна Европа

Факултет за бизнис и економија

Наслов на тезата:

**“РАЗВОДИТЕ НА БРАКОВИ И ЕКОНОМСКИТЕ ПОСЛЕДИЦИ – СЛУЧАИ ВО РЕПУБЛИКА
СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА”**

Ментор:

Проф. д-р Шпреса Сула

Кандидат:

Зулејха Ибраими

Тетово, 2021

Овој труд го посветувам на моето семејство кое ми беше поддршка во моето образовно надоградување. Поддршката од нивна страна беше дополнителен поттик за мене, успешно да го заокружам моето академско образование.

Апстракт

Семејството, односно брачната заедница претставуваат основна клетка на секое здраво општество. Бракот е таков вид на заедница на лица од различен пол кој треба да создаде услови за остварување на интересите на самите брачни другари, интересите на семејството, како и интересите на општеството во целина.

Посебно прашање кое привлекува внимание во делот на опстојувањето и функционирање на брачната заедница е разводот на бракот, односно нејзиното престанување преку користење на правниот институт развод. Историското анализирање на разводот на брак директно се поврзува со историската појава на бракот. За да може да стане збор за развод на брак, во претходна фаза мора да постои веќе склучен брак, односно брак кој ќе се разведе.

Последиците кои настануваат како разводот на бракот може да бидат од најразлична природа. Посебен интерес привлекуваат економските последици на разводот на брак, односно оние економски последици кои директно ги погодуваат брачните другари и децата кои потекнуваат од разведениот брак, како и економските последици кои настануваат за општеството како резултат на разводот на бракот.

Abstract

The family, in the marital community are the basic cell of any healthy society. Marriage is a kind of community of people of different sexes that should create conditions for the realization of the interests of the spouses themselves, the interests of the family, as well as the interests of society as a whole.

A special issue that attracts attention in the part of the survival and functioning of the marital union is the divorce, ie its termination through the use of the legal institute divorce. The historical analysis of divorce is directly related to the historical occurrence of marriage. In order for it to be a matter of divorce, in a previous phase there must be an already concluded marriage, concerning a marriage that will be divorced.

The consequences of a divorce can be of various kinds. Of particular interest are the economic consequences of divorce, ie the economic consequences that directly affect spouses and children born of divorce, as well as the economic consequences for society as a result of divorce.

Abstrakt

Familja, në bashkësinë martesore është qeliza themelore e çdo shoqërie të shëndetshme. Martesa është një lloj bashkësie njerëzish të gjinive të ndryshme që duhet të krijojnë kushte për realizimin e interesave të vetë bashkëshortëve, interesave të familjes, si dhe interesave të shoqërisë në tërësi.

Një çështje e veçantë që tërheq vëmendjen në pjesën e mbijetesës dhe funksionimit të bashkësisë martesore është divorci, dmth përfundimi i tij përmes përdorimit të institutit ligjor të divorcit. Analiza historike e divorcit lidhet drejtpërdrejt me ndodhjen historike të martesës. Në mënyrë që të jetë çështje divorci, në një fazë të mëparshme duhet të ketë një martesë tashmë të lidhur, në lidhje me një martesë që do të divorcohet.

Pasojat e një divorci mund të jenë të llojeve të ndryshme. Me interes të veçantë janë pasojat ekonomike të divorcit, pra pasojat ekonomike që prekin drejtpërdrejt bashkëshortët dhe fëmijët e lindur nga divorci, si dhe pasojat ekonomike për shoqërinë si rezultat i divorcit.

Предговор

Изработката на оваа теза е со цел да се детектираат причините кои влијаат за зголемувањето на бројот на разводи во Република Северна Македонија во услови на еден неповолен економски систем. Поврзувањето на економските детерминанти и состојбите на бројот на разведени бракови треба да ни ја даде целосната слика за динамиката на разведените бракови во Република Северна Македонија, под влијание на овие промени кои настануваат во рамките на економската сфера, а како такви влијаат или може да влијаат врз брачните другари истите во насока на разведување на нивниот брак.

Разводот на бракот претставува општествена категорија, токму затоа општеството во целина покажува голема заинтересираност за ова прашање. Имајќи ги во предвид овие тврдења може да се заклучи дека изработката на магистерската теза има и општествено значење. Дополнително изработката на тезата има и научно значење, во смисла на збогатувањето на стручната литература која го третира ова прашање. Стручното анализирање на економските последици од разводот на брак во Република Северна Македонија, се од суштинско значење за определување на дел од причините кои доведуваат до зголемување на бројот на разведени бракови.

Содржина

Вовед.....	9
I Семејството како заедница.....	13
1. Дефиниционо определување на семејството.....	13
2. Семејството низ историјата.....	16
3. Семејни вредности и семејни функции.....	19
4. Облици на семејство.....	22
II Престанок на бракот – развод на бракот.....	26
1. Брак - поим.....	26
2. Развод на брак - поим.....	29
3. Причини за развод на брак.....	32
4. Правна нормираност на разводот на брак.....	35
5. Последици од разводот на брак.....	37
III Економски аспекти на разводот на брак.....	41
1. Материјалната состојба и разводот на брак.....	41
2. Вработеноста и невработеноста во контекст на разводот на брак.....	44
3. Станбеното прашање и разводот на брак.....	47
4. Процесите на миграција и разводот на брак.....	50
5. Сиромаштијата и разводот на брак.....	53
6. Процесите на транзиција и разводот на брак.....	56
7. Процесите на глобализација и разводот на брак.....	59
8. Влијанието на разводот на брак врз имотот на брачните другари.....	62
9. Влијанието на економските аспекти врз разводот на бракот во услови на ковид криза.....	65

IV Компаративен преглед на економските аспекти на разводот на брак.....	69
1. Економски аспекти на разводот на брак во Соединетите Американски Држави.....	69
2. Економски аспекти на разводот на брак во Англија.....	72
3. Економски аспекти на разводот на брак во Србија.....	75
4. Економски аспекти на разводот на брак во Хрватска.....	78
V Истражувачки дел на трудот – емпириски дел.....	82
1. Преглед на статистички податоци за разведени бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 – 2010 година.....	82
2. Коментар на добиените податоци од истражувањето и нивно доведување во корелација со економските аспекти на разводот на брак.....	92
Заклучок.....	98
Библиографија.....	102

Вовед

Семејството, односно брачната заедница претставуваат основна клетка на секое здраво општество. Бракот е таков вид на заедница на лица од различен пол кој треба да создаде услови за остварување на интересите на самите брачни другари, интересите на семејството, како и интересите на општеството во целина. Тие се такви специфични заедници кои треба да овозможат нормален опстанок на членовите на овие заедници, како и создавање на услови за развој, воспитување и одгледување на децата.

Бракот, брачната заедница не е појава на современото време, на современото општество, напротив во една историска анализа на брачната заедница може да се дојде до заклучок дека бракот постоел многу одамна во различните облици на развој на општеството, со таа разлика што во различен временски период покажувал и различни облици. Брачната заедница има посебни специфики, кои се резултат пред се посебноста на односите кои настануваат помеѓу самите брачни другари. Во историската анализа на брачната заедница може да се забележи дека истата во голем дел е под влијание на промените кои настануваат во рамките на општествената средина, односно не можеме да зборуваме за постоење на брачната заедница надвор од општествените услови на живеење. Интересот на општеството е посебно нагласен за брачната заедница, за семејството, па токму затоа скоро во сите држави постои прецизна правна рамка која ги уредува односите помеѓу членовите на брачната заедница, односно односите помеѓу членовите на семејството. Правната уреденост на овие односи не треба да се сфати како мешање на државата во специфичните односи кои настануваат помеѓу брачните другари во брачната заедница, односно односите кои настануваат помеѓу членовите на семејството.

Посебно прашање кое привлекува внимание во делот на опстојувањето и функционирањето на брачната заедница е разводот на бракот, односно нејзиното престанување преку користење на правниот институт развод. Историското анализирање на разводот на брак директно се поврзува со историската појава на бракот. За да може да стане збор за развод на брак, во претходна фаза мора да постои

веќе склучен брак, односно брак кој ќе се разведе. Разведувањето на бракот не претставува право, туку истото е сфатено како можност за исполнување на определени законски услови кои може во крајна линија да доведат до разведување на брачната заедница. За разлика од склучувањето на брачната заедница, кое јасно е предвидено како право на лицата од машки и женски пол да стапат во брак. Разводот на бракот не е едноставно и наивно прашање, ако се имаат во предвид последиците кои настануваат како резултат на брачната заедница. Во ситуација на разведување на брачната заедница последици настануваат за сите, за самите брачни другари кои се разведуваат, за децата кои потекнуваат од тој брак, како и за општеството.

Последиците кои настануваат како резултат на разводот на бракот може да бидат од најразлична природа. Посебен интерес привлекуваат економските последици на разводот на брак, односно оние економски последици кои директно ги погодуваат брачните другари и децата кои потекнуваат од разведениот брак, како и економските последици кои настануваат за општеството како резултат на разводот на бракот.

Предметот на истражување на магистерскиот труд е фокусиран на определувањето на економските последици на разводите на брак во Република Северна Македонија. Вака поставениот предмет на магистерскиот труд претпоставува опфаќање на различни аспекти на самата тематика, како би можело да се дојде до определени научни заклучоци.

Преку самиот труд треба да се утврдат состојбите со разводот на брак во Република Северна Македонија, конкретно економските последици кои настануваат како резултат на разводот на брак во државата. Со оглед дека се работи за анализирање на статистички податоци, ќе бидат искористени официјалните податоци на Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија, кои се однесуваат токму на бројот на разведени бракови во земјата, во период од 2020 година до 2010 година. Анализирањето на овие податоци ќе биде направено врз основа на конкретно спроведено истражување со цел да се добијат заклучоци во однос на состојбите со разводот на брак во земјата. Податоците кои се однесуваат на разводот на брак исто така ќе се обидеме да ги доведеме во корелација до определени економски детерминанти, како што се: материјалната состојба на брачните другари, вработеноста и невработеноста, станбеното прашање, процесите на

миграција, сиромаштијата, процесите на транзиција, процесите на глобализација, поделбата на имотот на брачните другари во случај на развод на бракот. Овие потенцирани економски детерминанти, всушност треба да ни дадат претстава за тоа кои се економските последици кои настануваат како резултат на разводот на брак во Република Северна Македонија во даден период.

Основна цел на магистерскиот труд е да се утврдат економските последици кои настануваат како резултат на разводот на брак во Република Северна Македонија. Промените кои настануваат во едно општество директно влијаат врз брачните другари, односно влијаат врз стабилноста на брачната заедница или на позитивен или на негативен начин. Крајната цел на магистерскиот труд е давање на определени заклучоци и препораки во однос на подобрување на состојбите кои се сметаат за критични во еден економски аспект, односно подобрување на оние состојби кои може да влијаат за зголемување, односно намалување на бројот на разведени бракови во Република Северна Македонија.

Магистерскиот труд има свои хипотези на истражување, кои треба да бидат од значење при извлекување на заклучоците кои се однесуваат на предметната материја. Постојат главна и дополнителни хипотези на научното истражување. Како главна хипотеза на истражување е следната:

- Економските детерминанти влијаат на зголемувањето или намалувањето на бројот на разведените бракови во Република Северна Македонија.

Како дополнителни хипотези на истражување се следните:

- Подобрувањето на условите во економијата се гарантира за намалување на бројот на разведени бракови
- Правилното остварување на семејните вредности и семејните функции е од значење за намалување на бројот на разведени бракови

Изработката на оваа теза е со цел да се детектираат причините кои влијаат за зголемувањето на бројот на разводи во Република Северна Македонија во услови на еден неповолен економски систем. Поврзувањето на економските детерминанти и состојбите на бројот на разведени бракови треба да ни ја даде целосната слика за

динамиката на разведените бракови во Република Северна Македонија, под влијание на овие промени кои настануваат во рамките на економската сфера, а како такви влијаат или може да влијаат врз брачните другари истите во насока на разведување на нивниот брак.

I Семејството како заедница

1. Дефиниционо определување на семејството

Во рамките на стручната литература може да се сретнат бројни дефиниции кои го определуваат поимот на семејство, односно дефиниции кои тргнуваат од различни критериуми при дефинирањето на овој поим. Без оглед на различноста на критериумите кои се користат за дефинирање на семејството, сепак скоро сите автори се согласни околу тоа дека токму семејството претставува една од најзначајните единици во рамките на општеството. Потребно е да се презентираат различните дефиниции кои прават определување на поимот на семејство се со цел да се согледаат овие различни критериуми кои се користат при дефинирање на самата појава која е предмет на интерес.

Некои од авторите сметаат дека при дефинирање на семејството доволно е да се фокусираме единствено на целта на неговото формирање, односно целта на неговото постоење. Во оваа насока како главна цел на семејството се истакнува неговата репродуктивна функција, која се манифестира преку издигнување и развивање на децата. Семејството се смета за таква средина која треба да обезбеди непречен развој, раст и развивање на децата. Секако развојот на децата задолжително треба да го следи и задоволувањето на нивните основни потреби, односно потреби кои се од суштинско значење за правилно издигнување на децата. Оваа социолошка дефиниција на семејството како основен критериум за дефинирање ги користи децата кои се суштината на семејството.¹

Некои автори при дефинирањето на семејството тргнуваат од врските, односно релациите кои се воспоставуваат помеѓу самите членови на семејството. Овие врски, односно релации кои се од суштинско значење за оформувањето и опстојувањето на семејството се резултат на слободната волја на индивидуите кои го сочинуваат семејството. Врските, односно релациите кои се воспоставуваат помеѓу членовите на семејството може да се остваруваат единствено врз база на силни емоции, односно емоции кои даваат можност за функционирање на семејството како едно здружение

¹ Coser, L., R. (1974)., "The Family: Its Structures & Functions", Martin's Press, New York, стр. 55 - 57

на лица кои се тесно емоционално поврзани. Секако за посебно истакнување во рамките на ова здружение на лица е и односот кој се воспоставува на релација родители и деца. Токму преку овој однос всушност се определува и суштината на семејството како една емоционална заедница.²

Друг дел од авторите при дефинирањето на семејството ја потенцираат неговата важност за општеството во целина. Токму овој момент на важност е искористен како суштински критериум при дефинирањето на семејството како еден вид на посебна заедница. Оваа значајност на семејството за општеството, не е својствена единствено за денешен развој на самото општество, напротив значајноста на семејството за општеството во целина постои од секогаш. Историското разгледување и анализирање на семејството само може да ги потврди овие тврдења за значајноста на семејството за општеството во еден континуитет. Неколку елементи се од пресудно значење за дефинирање на семејството во смисла на неговата значајност за општеството. Така во оваа смисла преку самото опстојување на семејството се овозможува реализација на неговата репродуктивна функција, како и егзистенцијална функција. Репродуктивната и егзистенцијалната функција кои се остваруваат непосредно во рамките на семејството се само дополнување на целите на семејството кои се од биолошка и социјална природа.³

Преку опстојувањето и функционирањето на семејството се овозможува реализирање на различни компоненти кои ја претставуваат суштината на оваа специфична групација во рамките на општеството. Така во оваа смисла семејството е тоа кое овозможува реализирање на природните сексуални нагони, како нагони кои треба да овозможат општење помеѓу половите. Исто така преку семејството се овозможува и реализирање на репродуктивната функција, односно функцијата која се манифестира преку раѓање на деца. Преку оваа функција всушност се овозможува продолжување на потомството во рамките на самата семејна заедница. Во оваа специфична заедница, во семејството се создаваат услови за поврзување помеѓу самите членови на семејството врз основа на определени сродства и односи. Токму овие сродства и односи во семејството го диктираат и однесувањето на членовите на

² Вековиќ, В. (1995)., "Социо – патолошките појави во семејството и малолетничкиот криминалитет", Зборник во чест на Љупчо Арнаудовски, Правен факултет – Скопје, Скопје, стр. 57

³ Тоновски, Ѓ., (2000)., "Социологија", Институт за истражување на туризмот, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, Скопје, стр. 305 - 307

семејството во иднина. Во суштината на опстојувањето и функционирање на семејството секако треба да се споменат и заложбите кои се преземаат во корист на децата кои се дел од семејството. Па така во оваа смисла од суштинско значење секако е подигнувањето на децата, нивното одгледување, овозможување на услови за нивно образование, како и нивно соодветно воспитување. Преку семејството исто така треба да се создадат услови за реализирање на сите оние социјални дејности преку кои треба да се обезбеди материјалната егзистенција на членовите на семејството.⁴

Значајноста на семејството за општеството може да се потврди и преку фактот дека самата семејна заедница претставува уставна и законска категорија, односно државата е таа која врши регулација на односите во рамките на семејството. Во овој дел сепак треба да се напомене фактот дека регулацијата на односите во семејството не би требало да се сфатат во смисла на мешање на државата во реализацијата на целите и функциите на самото семејство. Законот за семејство како основен законски пропис прави регулирање на односите во семејството, како и негово определување. Законодавецот го определува поимот на семејство преку потенцирање на начините на неговото настанување. Па така во оваа смисла се смета дека семејната заедница настанува преку непосредното реализирање на репродуктивната функција, односно преку непосредното реализирање на онаа функција која треба да обезбеди раѓање на деца. Исто така семејната заедница во смисла на законските одредби може да настане и преку реализација на семејно правниот институт на посвојување, односно процес преку кој се овозможува засновање на семејна заедница во оние ситуации кога не постојат услови за реализација на репродуктивната функција во рамките на едно семејство.⁵

Без разлика на користењето на различни критериуми за дефинирање на семејството генералниот заклучок е дека токму семејството претставува една од најважните групи во рамките на општеството. Потребно е да се создадат услови во рамките на секое општество како би можело непречено да се реализираат функциите на семејството, целите на семејството, како и семејните вредности.

⁴ Чокревски, Т. (2001)., „Социологија на правото (општество и право)“, НИП Студентски збор – Скопје, Скопје, стр. 275

⁵ Член 2 од Закон за семејство – пречистен текст, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 153/2014, 104/2015, 150/2015

2. Семејството низ историјата

Семејството како заедница не е карактеристично единствено за денешен развој на општеството, напротив истото постои многу одамна и токму затоа потребно е да се направи една историска анализа на неговиот континуитет. Историското анализирање на семејството би било од помош за осознавање на неговите одлики, односно би се создале услови за непосредно компарирање на одликите на семејството денес и одликите на семејството во минатото. Историското анализирање на семејството не упатува на заклучок дека низ различните периоди на развој на општеството можеме да зборуваме и за различни облици на семејство. Семејството со текот на годините и со текот на времето евалуирало и се менувало. Процесите на менување на семејството пред се се должат на промените кои настануваат во различните сфери на општеството, како промени кои директно или индиректно влијаат врз опстојувањето, функционирањето и структурата на семејството.

Семејството како заедница постои од секогаш, следејќи го поединецот во еден континуитет. Во историско анализирање на семејството неизбежно е неговото разгледување во рамките на првобитната заедница. Главната компонента која овозможувала опстојување и функционирање на семејството во рамките на оваа првобитна заедница е заедништвото. Заедништвото всушност претставува основна карактеристика на ова првобитно семејство, како карактеристика која овозможува реализирање на целите и функциите на семејството. Заедништвото кое е одлика на овој вид на првобитно семејство не би требало да не упати на заклучок дека сите членови во него се рамноправни, напротив постои едно лице во кое е олицетворен авторитетот на семејството. Токму преку оваа авторитативна фигура во ова првобитно семејство се создаваат услови за задоволување на потребите на семејството. Распадот на првобитната заедница, нејзиното напуштање всушност го означува и моментот на појавување на семејството кое функционира на една моногамна основа.⁶ Моногамниот облик на семејство всушност означува напуштање на гломазните заедници на семејства, при што сега веќе имаме издеференцирани јасни улоги на членовите во семејството. Моногамноста како карактеристика на семејството,

⁶ Reed, J. (2001)., "Belonging to a Family of Families – First Principles of Community Life", Northland Online Bookstore, Northland, стр. 54 - 56

всушност упатува на заклучок дека истото во поглед на својата структура е составено од страна на лица кои се од различен пол, односно од страна на маж и жена. Дополнително во оваа структура на овој вид на моногамно семејство секако се категоризираат и децата. Па така мажот и жената, односно родителите и децата ја даваат суштината на структурата на овој вид на моногамно семејство.

Значењето на римското право е од огромно значење за целокупниот развој на правниот систем воопшто. Оваа значајност на римското право може да се согледа и во рамките на семејното право, односно во обидите за регулирање на односите во семејството уште во текот на минатото. Законските решенија во римското право кои се однесуваат на семејството пред се се резултат на односите кои владеат во рамките на самата средина. Изразената поделба на населението, на слободни и робови се изразува и при оформувањето на семејната заедница, односно брачната заедница. Различниот статус на поединците, на слободни и робови е главна и суштествена пречка за оформување на семејна или брачна заедница помеѓу овие категории на лица. Подоцнежниот развој на римското општество, односно развојот на римското право се карактеризира со омекнување на овие строги правила во однос на оформувањето на семејната, односно брачната заедница.⁷

Семејството како заедница покажува свои особености и одлики во текот на средниот век. Во поглед на структурата на семејството во овој период на развој на општеството и понатаму не постојат некои значајни промени, односно главни чинители во семејната заедница се мажот, жената и децата. Во овој период на развој на општеството може да се забележи една голема влијателност на религијата во сите сфери на живеење. Оваа влијателност на религијата се манифестира и во рамките на семејната, односно брачната заедница. Религијата е таа која има пресудно значење во регулацијата на односите кои се воспоставуваат помеѓу членовите на семејната, односно брачната заедница.⁸

Историското разгледување и анализирање на семејството не доведува до денешниот облик на семејство, а тоа е современото семејство. Современото семејство опстојува и функционира во рамките на едно глобално опстојување на општеството. Глобалното опстојување на општеството во реалноста се карактеризира со постоење

⁷ Domingo, R. (2017)., "The Family in Ancient Roman Law", SSRN Electronic Journal, стр. 1 - 16

⁸ <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/036319908701200101>, пристапено на 12.03.2021 год.

на правила кои се универзални, со постоење на општоприфатени принципи, заемно познавање, лесна достапност на информациите, лесна преносливост на истите и сл. Сите овие околности кои се случуваат во услови на едно глобално живеење на директен и индиректен начин влијаат на современото семејство. Па така во ваква констелација на односите во глобални рамки современото семејство е исправено пред голем број на предизвици во смисла на непречено остварување на неговите функции и цели. Успешното справување со предизвиците всушност означува и опстојување на современото семејство, додека пак неуспехот за справување со овие предизвици многу често е причина за распаѓање на семејството како заедница.

Поимот на современо семејство најдобро може да се разбере доколку се направи негово компарирање со традиционалниот облик на семејство. Па така пред се во рамките на овие два облици на семејство може да се забележи разлика во поглед на нивната структурна поставеност. Денешните семејства, современите семејства се семејства кои се мали, односно се составени од многу мал број на членови, маж, жена и деца. За разлика од овие современи семејства, традиционалните семејства во поглед на нивната структура се карактеризираат со една обемност, односно гломазност во смисла на постоење на поголем број на чинители кои ја сочинуваат суштината на семејството. Друга разлика која постои помеѓу овие видови на семејства се согледува во меѓусебните врски кои постојат помеѓу членовите на семејството. Ако традиционалните семејства се карактеризираат со силна емоционална поврзаност на членовите на самото семејство, кај современото семејство може да се забележи еден процес на меѓусебно оддалечување на членовите на семејството.

Историското разгледување на семејството е само доказ дека истото покажува свои карактеристики во различните степени на развој на општеството. Семејството како семејна заедница секогаш се поврзува со поединецот, со човекот, но и со условите кои владеат во една општествена средина. Токму условите кои владеат во самата средина, промените кои настануваат во истата се од суштинско значење за формирањето и опстојувањето на семејството. Кога зборуваме за семејството секогаш во предвид треба да се има фактот дека се работи за таква заедница во која приватноста на членовите на истата е посебно изразена, но и покрај тоа државата, општеството покажува интерес за оваа заедница преку нејзино законско регулирање.

3. Семејни вредности и семејни функции

Семејните вредности и семејните функции ја претставуваат онаа категорија на околности преку кои се создаваат услови за остварување на целите на една семејна заедница. Може да се зборува за различни семејни вредности и семејни функции во смисла на функционирање на едно семејство.

Вредностите, вклучително и семејните вредности се нераскинлив дел од нашето искуство и како такви директно влијаат на нашето однесување во реалноста. Во едно целосно анализирање на вредностите, вклучително и на семејните вредности може да се дојде до заклучок дека истите го опфаќаат однесувањето на поединците, конкретните акции и дејствија кои се преземаат од нивна страна, како и она во кое се верува како резултат на овие вредности. Вредностите не претставуваат категорија која е вродена, односно истите се учат со текот на времето. Семејството, општеството, средината во која живееме, луѓето со кои сме опкружени се од пресудно значење за димензионирање на вредностите, како и за нивно научување и применување во практиката.

Карактеристично за семејните вредности е тоа што истите се пренесуваат од генерација на генерација во рамките на едно семејство и како такви покажуваат една постојаност. Преку овие семејни вредности всушност се врши едно прикажување на тоа како сакаме да го реализираме семејниот живот во конкретна ситуација. Овие семејни вредности се од пресудно значење при формирањето на определени ставови на членовите на семејството, како и при донесувањето на важни одлуки во текот на животот. Вредносниот систем кој го поседуваме, во смисла на постоење на овие семејни вредности, е всушност тој кој ги формира нашите ставови за семејството, за бракот, за развојот и подигнувањето на децата, за реализацијата на меѓусебните односи во рамките на семејството и сл. Кога зборуваме за семејни вредности не можеме да тврдиме дека истите се резултат единствено на односите кои постојат во една семејна заедница. За целосното формирање на семејните вредности од посебно значење се низа на различни вредности кои се формираат во различните сфери на живеење. Па така во оваа смисла семејните вредности се директен резултат на вредностите кои владеат во општеството, вредностите кои владеат во религијата, вредностите кои владеат во политичката сфера, вредностите кои владеат во

социјалната сфера, вредностите кои се од морален карактер, работните вредности и сл. Како што може да се забележи семејните вредности покажуваат една комплексност во смисла на нивното формирање, при што во предвид се земаат различните вредности кои опстојуваат во различните сфери на општеството. Преку семејните вредности всушност се покажуваат оние работи кои му се значајни на едно семејство, па токму затоа најдобро е овие семејни вредности да се анализираат на индивидуален случај. Сите семејни вредности покажуваат голем степен на единственост и различност на секое семејство.

Кога зборуваме за семејни вредности може да стане збор за постоење на различни типови на семејни вредности. Така во оваа смисла може да се зборува за социјални семејни вредности, политички семејни вредности, религиозни семејни вредности, работни семејни вредности, морални семејни вредности, како и рекреациони семејни вредности.⁹

Покрај семејни вредности, може да се зборува и за функции на семејството, односно семејни функции кои се од значење во вкупното остварување на целите и идеалите на една семејна заедница. Постојат низа на семејни функции кои се од значење за опстојувањето и функционирањето на семејството како заедница. Во продолжение ќе бидат презентирани овие функции на семејството.

Во вкупното определување на семејните функции од посебно значење е репродуктивната функција на семејството. Задоволувањето на сексуалните нагони, одржувањето на емоционалните врски помеѓу членовите на семејството, раѓањето на децата, како и овозможувањето на нивниот развој се реализираат преку непосредното остварување на оваа репродуктивна функција на семејството. Со оглед на содржинската определба на оваа семејна функција истата може да се сретне и под називот биолошка функција. Сметаме дека називот биолошка – репродуктивна семејна функција на сосема добар начин ги отсликува содржинските аспекти на оваа семејна функција. Во контекст на функциите на семејството може да се зборува и за остварување на економска семејна функција. Всушност преку оваа економска функција на семејството се обезбедуваат потребните средства за материјална егзистенција на

⁹ Денкова, Ј. (2017)., “Семејството и семејните вредности во современата македонска книжевност за деца и млади на Оливера Николова”, Книжевност за деца у науци и настави, бр. 21 Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу Јагодина, стр. 254 - 255

самото семејство. Успешното реализирање на оваа економска функција на семејството е од значење и за успешното остварување и реализирање на останатите семејни функции.¹⁰

Семејството исто така извршува и воспитно – образовна функција. Токму семејството ја претставува онаа почетна средина во која човекот почнува да се оформува како личност, односно средина во која почнува да се воспитува и да се образува. Работите кои се учат во рамките на семејството во контекст на реализацијата на оваа воспитно - образовна функција се од пресудно значење пред се за децата кои се подигаат и развиваат во рамките на семејството.¹¹ Интересно кај оваа семејна функција е тоа што во нејзиното реализирање покрај семејството своја улога има и државата, општеството преку образовниот организиран систем и процес. Семејството како заедница претпоставува и преземање на конкретни мерки и активности во насока на заштита на членовите на семејството, пред се во насока на заштита на децата. Давањето на потребната меѓусебна поддршка на членовите на семејството, инсистирањето на солидарноста помеѓу членовите, меѓусебното разбирање, економската поддршка на членовите на семејството се само дел од содржинскиот аспект на оваа заштитна семејна функција. Исто така преку семејството како заедница се создаваат услови за социјализирање на членовите на семејството. Овој процес на социјализирање на членовите на семејството со надворешниот свет се одвива преку реализирањето на социјализаторската функција на семејството. Многу значајно кај оваа функција е тоа што членовите во рамките на семејството на еден начин треба да се подготват за комуникациите кои истите би ги воспоставиле надвор од кругот на семејството. Крвното сродство, емоционалната поврзаност помеѓу членовите на семејството, како и нивните меѓусебно воспоставени односи е суштина на остварувањето на емоционалната семејна функција. Во вкупното определување на семејните функции, некои автори зборуваат и за културна семејна функција, односно функција преку која треба да се обезбеди културно образување на членовите на семејството.¹²

¹⁰ <http://iph.mk/wp-content/uploads/2014/09/Broshura-semejstvo.pdf>, пристапено на 15.03.2021 год.

¹¹ Ritzer, G. (2007)., "The Blackwell Encyclopedia of sociology", Blackwell Publishing, Malden, стр. 11 - 14

¹² Спировиќ –Трпеновска, Љ. (2008)., "Семејно право", Правен факултет – Јустинијан Први – Скопје, Универзитет "Св. Кирил и Методиј - Скопје", Скопје, стр. 45 - 50

Семејните функции различно се манифестираат во практиката пред сè во зависност од типот на семејството кое ги реализира, како и односите кои се воспоставени помеѓу членовите на семејството. Сепак кога се зборува за семејните функции секогаш треба да се има во предвид фактот дека истите имаат единствена цел.

4. Облици на семејство

Општиот заклучок за семејството како заедница е дека истото постоело многу одамна и покажува различни облици во смисла на неговата структурна поставеност. Облиците на семејството пред сè се условени од односите кои владеат во рамките на една општествена средина, па така семејството како групација покажува различни појавни форми, односно различни облици во различен период од развојот на самото општество. Најдобар пристап за определувањето на облиците на семејство низ развојниот период на општеството е оној кој прави историско анализирање на истите.

Овој пристап на историско анализирање на различните облици на семејство е искористен од страна на Спировиќ – Трпеновска која на многу соодветен начин ги потенцира и ги анализира различните облици на семејство. Појдовна основа во анализирањето на облиците на семејство секако е поставеноста на условите и околностите кои се присутни во самото општество. Според неа може да стане збор за следните облици на семејство, и тоа: промискуитетно семејство, семејство во кое се изразени крвните врски помеѓу членовите, односно семејство засновано на крвно сродство, семејство кое се определува како пуналуа, семејство на матријахат, семејство кое според своите карактеристики се смета за синдијазмичко, семејство на патријахат и семејство кое според своите карактеристики е моногамно.¹³

Секој од овие облици на семејства покажува различни карактеристики, па токму затоа потребно е да биде направена нивна анализа се со цел да се утврдат нивните разлики и сличности. Потенцирањето на карактеристиките на овие облици на семејства е од посебна важност за правењето на нивна меѓусебна динстинкција.

Во ова историско и хронолошко анализирање на облиците на семејство посебно внимание привлекува промискуитетното семејство од причина што токму овој облик

¹³ Ibid, стр. 38 - 44

се поврзува со почетоците на самото општество. Во историска смисла овој облик на семејство се појавува прв. Главната суштина на постоењето на овој облик на семејство се поврзува со сексуалните односи кои постојат помеѓу членовите на семејството, односно сексуални односи кои немаат никаква регулација. Слободата на сексуално општење на лицата кои се дел од ова промискуитетно семејство е високо изразена, па така лицата кои се од машки пол сексуално општат со лицата кои се од женски пол, без притоа да постојат било какви ограничувања и забрани.¹⁴ Следниот облик на семејство кој постои се поврзува со поврзаноста на членовите на семејството врз основа на крвно сродство. Кога се зборува за овој облик на семејство слободно може да се тврди дека истиот во една историска конотација е присутен многу одамна. За разлика од промискуитетното семејство во кое не постојат никакви забрани и ограничувања во сексуална смисла, кај овој облик на семејство ваквите забрани се веќе истакнати, па така токму крвното сродство претставува главниот критериум за постоењето на овие забрани.¹⁵

Главниот критериум за поврзување на членовите во крвнородноичкото семејство е токму крвното сродство. Со појавувањето на семејството пуналуа се прават определени обиди за дополнително утврдување на улогите на членовите во семејството кое се заснова на крвно сродство. Некои автори анализирајќи го овој вид на семејство, односно семејството пуналуа доаѓаат до заклучок дека брачната врска е главниот критериум за определување на овој облик на семејство. Па така според нив во рамките на овој облик на семејство постои склучување на брак на една група на мажи со една група на жени.¹⁶ Во историското анализирање на облиците на семејството посебно место зазема и семејството на матријакат. Овој облик на семејство е посебно интересен од причина што главна и раководна улога во семејството имаат жените, мајките. Токму тие претставуваат авторитативна фигура, преку кои би требало да се остваруваат целите и задачите на овој облик на семејство. За разлика од семејството на матријакат, кај семејството на патријакат главна и раководна улога има мажот, таткото. Авторитативноста како карактеристика кај овој

¹⁴ Haralambos, M., Holborn, M. (2014)., "Sociology – Themes and Perspectives", Collins, London, стр. 122 - 124

¹⁵ http://passbankexam.com/pdf/sample_course_material.pdf, пристапено на 18.03.2021 год.

¹⁶ <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/origin-family/ch02b.htm>, пристапено на 18.03.2021 год.

облик на семејство е лоцирана кај таткото, односно мажот во семејството. Во најголем дел од анализите за овие два вида на семејство и на матријатахот и на патријатахот како главен елемент за разликување покарај полот е искористена и поделбата на трудот.¹⁷

Свои карактеристики покажува и семејството кое е засновано и оформено на една синдијазмичка основа. Како основен елемент на формирањето на овој облик на семејство се посочува поврзување на паровите. Во рамките на овој облик на семејство може да се зборува за определени обиди за добивање на превласт, односно превласт која се воспоставува на релација мажи и жени. Треба да се истакне фактот дека во рамките на овој облик на семејство мажот е токму тој кој добива определена превласт и согласно истата претставува раководна фигура во семејството. Ограниченоста на сексуалните односи која постои во минатото се сретнува и кај овој облик на семејство, односно ограниченост на сексуални односи помеѓу мажи и жени.¹⁸

Во вкупното разгледување на облиците на семејства дораѓаме до моногамното семејство. Во рамките на овој облик на семејство постои силна емоционална поврзаност помеѓу неговите членови. Овој облик на семејство во поглед на неговата структура се смета за потесно семејство, односно семејство во кое јасно се поделени и определени улогите на неговите членови. Па така во оваа смисла може да зборуваме за маж, жена, односно татко, мајка и деца. Односите кои се воспоставуваат на релација маж и жена, и родители и деца во рамките на овој облик на семејство се многу изразени и силни. Ваквата поврзаност на членовите во моногамното семејство овозможува полесно реализирање на семејните вредности и семејните функции.¹⁹

Различните облици на семејства кои беа претставени и анализирани само се потврда за комплексноста на семејството како еден вид на посебна заедница која опстојува во рамките на општеството. Условите кои владеат во општеството, поставеноста на односите во истото на директен начин влијаат и на оформувањето на семејството и на неговата структура. Не би можело да ги разгледуваме и анализираме

¹⁷ Karcher, C. L. (1985)., "Patriarchal society and matriarchal family in irvings "Rip Van Winkle" and childs "Hilda Silfverling", Legacy Vol. 2., No. 2, University of Nebraska Press, стр. 31 - 44

¹⁸ Ташева, М. (2004)., "Социологија", Филозофски факултет – Скопје, Скопје, стр. 183 - 185

¹⁹ Citci, S. H. (2012)., "The Rise of Monogamy", Journal of the Spanish Economic Association 5 (4), стр. 377 - 379

различните облици на семејство надвор од општествените услови, напротив истите секогаш треба да се доведуваат во корелација со општеството.

II Престанок на бракот – развод на бракот

1. Брак - поим

Широкото анализирање на поимот на семејство, неговата историска конотација, облиците на семејство неизбежно доведува и до потребата од анализирање на бракот како заедница. Низ историјата може да се забележи дека бракот како посебна заедница ги менувал своите појавни облици, слично на менувањето на облиците на семејството. Во рамките на стручната литература постојат бројни дефиниции кои се презентирани се со цел да се дефинира брачната заедница, односно да се дефинира бракот. При дефинирањето на бракот, на брачната заедница авторите користат различни критериуми се со цел да се определи неговата суштина.

Некои сметаат дека за определување на брачната заедница доволно е да се потенцира елементот на поврзување, односно врските кои настануваат на релација маж и жена како резултат на самата брачна заедница. Во една ваква специфична заедница од посебно значење се духовните вредности на брачните другари, односно оние духовни вредности кои треба да им овозможат на мажот и на жената да ги постигнат целите на самата брачна заедница. Поврзаноста која е карактеристика на брачната заедница всушност треба да овозможи непречено функционирање на брачните другари во било какви услови. Токму моментот на поврзаност на брачните другари создава основа за надминување на било какви тешки ситуации, па токму затоа голем дел од авторите сметаат дека брачната заедница опстојува на еден идеализам кој се создава како резултат на односите на релација маж и жена.²⁰

Обидите за дефинирање на бракот, односно на брачната заедница не може да се засноваат единствено на поврзаноста на брачните другари. Постојат голем број на компоненти кои овозможуваат формирање и опстојување на самата брачна заедница. Па така во оваа смисла во рамките на брачната заедница се овозможува реализирање на биолошко – репродуктивната функција, се преземаат конкретни чекори во насока на остварување на разни социјални функции и дејности, брачната заедница има изразен воспитен елемент, исто така брачната заедница има изразен етички елемент, како и психолошки елемент. Сите овие компоненти се од посебно значење во

²⁰ Петровиќ, М. (2009)., “Брак и породица”, Матафизика, Београд, стр. 6

определувањето на брачната заедница, во определувањето на бракот. И покрај посебноста на овие компоненти во смисла на дефинирањето на бракот, сепак потребно е да се потенцира дека и понатаму бракот се смета за заедница помеѓу лица кои се од различен пол, односно заедница помеѓу маж и жена.²¹

Постојат социолошки дефиниции за бракот кои се засноваат на тврдењата дека бракот треба да се сфати како механизам за засновање на семејство или пак како договор помеѓу брачните другари. Според Gillin и Gillin бракот претставува социјално одобрен начин, односно механизам за основање на семејство. Процесот на основање на семејството го подразбира и процесот на основање на потомството. Од друга страна пак Malinowski смета дека брачната заедница претставува еден вид на договор, односно согласност на волја на брачните другари за засновање на брачната заедница. Согласноста на волја на брачните другари покрај што се однесува на склучувањето на бракот, се однесува и на подготвеноста на брачните другари за раѓање на деца, како и нивно одгледување и воспитување.²²

Интересот на државата, односно на општеството за семејството, е присутен и кај бракот, односно кај брачната заедница. И тука треба да го потенцираме фактот дека овој интерес на државата не би требало да се сфати како можност на општеството за мешање во брачните односи на брачните другари. Регулацијата на брачната заедница преку законските прописи упатува на регулирање на формалните односи помеѓу мажот и жената во рамките на бракот, а не на регулирање на специфичните односи кои настануваат во самата брачна заедница. Дефинирањето на брачната заедница покрај што е направено од страна на стручната литература можеме да зборуваме и за нејзино дефинирање во смисла на позитивните правни прописи. Законот за семејство на Република Северна Македонија прави дефинирање на брачната заедница, односно дефинирање на бракот. Согласно законската дефиниција може да се заклучи дека бракот всушност претставува заедница на живот. Во рамките на оваа заедница на живот како главни чинители се појавуваат лицата кои се од различен пол. Ваквото дефинирање на брачната заедница упатува на заклучок дека кај нас не постои законска можност за засновање на брачна заедница помеѓу лица кои се од различен

²¹ Матилов, Н. (2002)., "Брак и семејство", ИСППИ – Скопје, Универзитет "Св. Кирил и Методиј – Скопје", Скопје, стр. 46 - 49

²² <https://ccsuniversity.ac.in/bridge-library/pdf/Sociology-Arvind-Sirohi-2305-Marriage.pdf>, пристапено на 19.03.2021 год.

пол. Јасно е наведено во законот дека бракот како заедница, е составен од страна на лица кои се од различен пол, односно од страна на маж и жена. Брачната заедница која е законски регулирана упатува на почитување на неколку принципи. Па така во оваа смисла се очекува бракот кој е заснован помеѓу маж и жена да биде оформен врз една слободна волја на самите брачни другари. Брачните другари кои стапуваат во брак се потполно еднакви и рамноправни. Односите кои настануваат како резултат на самата брачна заедница се карактеризираат со високо ниво на меѓусебно разбирање и почитување.²³

Веќе го потенциравме фактот дека бракот, односно брачната заедница низ историјата покажува различни облици на негово манифестирање. Различните облици на брачна заедница всушност упатуваат на постоење на различни форми на брак во даден временски период од развој на општеството. Па така во овој дел би требало да се истакне полиандријата како еден од облиците на брачната заедница, браковите кои се склучуваат на една групна основа. Брачни заедници кои се засноваат на полигамијата, како и брачни заедници кои се засноваат на моногамијата.

Без разлика на различните критериуми кои се користат при дефинирањето на брачната заедница, на бракот приближно сите автори се согласни дека се работи за една специфична заедница која опстојува пред се во рамките на едно семејство, односно опстојува во рамките на самото општество. Различните варијации на дефиницијата на брачната заедница се поврзува со различната поставеност на односите во едно општество. Сепак меѓучовечките односи кои се воспоставуваат во рамките на брачната заедница се од клучно значење за опстојување на истата.

Презентираните дефиниции за брачната заедница упатуваат на неколку општи заклучоци. Бракот се определува како заедница на лица кои се од различен пол, односно заедница на маж и жена. Брачната заедница е поставена на една трајна заедница. Трајноста на брачната заедница сепак не треба да се сфати во апсолутна смисла, односно постојат механизми за престанување на истата. И сосема на крај треба да се потенцира фактот дека брачната заедница претставува заедница која е регулирана од страна на државата, од страна на општеството.

²³ Закон за семејство – пречистен текст, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 153/2014, 104/2015, 150/2015

2. Развод на брак - поим

Брачната заедница иако според своите особености се смета за трајна животна заедница, сепак истата при исполнување на определени услови може да престане. Разводот на брак претставува еден од механизмите преку кој може да дојде до престанување на бракот, односно до престанување на брачната заедница. Разводот на брак како институт на семејното право не настанува самиот по себе. Разводот на брак логично го следи склучувањето на бракот. За да можеме да зборуваме за развод на брак во дадена ситуација, во претходна фаза потребно е веќе да постои склучен брак во смисла на позитивните правни прописи на една земја.

Секоја одлука која значи разведување на една брачна заедница е одлука која е тешка. Последиците кои настануваат како резултат на разводот на бракот ги погодуваат сите, и брачните другари, и децата, па и општеството во целина. Токму затоа пред донесувањето на било каква одлука која означува разведување на една брачна заедница потребно е добро размислување од страна на брачните другари. Разведувањето на брачната заедница е како резултат на изразената слобода на волја на брачните другари, како слобода на волја која беше изрезена и при склучувањето на бракот. Сепак на процесот на разведување на бракот може да влијаат различни работи. Па така општествените услови може да влијаат на разводот на бракот, социјалните услови, религијата, економските услови на микро и макро ниво, степенот на зрелост, односно незрелост на брачните другари и сл.

Разводот на бракот всушност претставува негово престанување врз основа на закон. Разведувањето на бракот се прави за време на живот на брачните другари, односно додека трае веќе склучениот брак. Разведувањето на брачната заедница претпоставува дека ќе бидат исполнети законските причини кои може да се искористат како основа за разведување на самата брачна заедница. Разведувањето на бракот се прави од страна на надлежен орган, во посебна законска постапка.

Интересна е дефиницијата за разводот на брак на Мицковиќ, кој го потенцира престанувањето на брачната заедница во овој процес на разведување на брачните другари. Според него со помош на разводот на брак всушност се доаѓа до конечно престанување на веќе склучениот брак, односно до конечно престанување на оној сојуз кој бил склучен помеѓу мажот и жената. Моментот на разведување на брачната

заедница всушност упатува на заклучок дека во иднина престануваат правата и обврските кои произлегуваат од бракот. Секако ова престанување на правата и обврските не се однесува на некои специфични односи, како што е на пример вршењето на родителското право по разводот на бракот. Разведувањето на брачната заедница се прави врз основа на закон, односно врз основа на правна процедура каде што главната улога ја има надлежниот орган.²⁴

Разводот на брак како правен механизам за престанување на брачната заедница постоел многу оддамна, односно разводот на брак во еден континуитет го следи склучувањето на брачната заедница. Во оваа смисла можеме да зборуваме за посебни карактеристики на разводот на брак во текот на стариот век, посебни карактеристики на разводот на брак во текот на средниот век, како и за посебни карактеристики на разводот на брак во текот на новиот век.

Кога се зборува за ова историско разгледување на разводот на брак пред се се мисли на причините кои задолжително требало да бидат исполнети како би можело една брачна заедница да престане преку нејзино разведување. Карактеристично за разводот на бракот во текот на стариот век е постоење на некои несвојствени причини од денешна гледна точка за негово разведување. Па така неверството било потенцирано како една од причините кои доведуваат до разведување на бракот. Дополнително во овие причини се наведувала и неплодноста како основа за разведување на брачната заедница. Поразително за овој период од развојот на општеството е тоа причините за разведување на бракот биле барани кај жените, односно се ценело неверството на жената за разведување на бракот, како и неплодноста на жената за разведување на бракот. Овие строги решенија со текот на времето биле изменувани, па така како основа за разведување на бракот се зема и неверството на мажот, како и неговата неплодност.²⁵

Разводот на брак покажува свои особености и во текот на средниот век од развојот на општеството. Во текот на овој период од развојот на општеството изразено е влијанието на христијанската црква за разведувањето на бракот. Според учењето се смета дека брачната заедница е трајна заедница и следствено на тоа истата не би смеело да се разведе. Трајноста на брачната заедница како и нејзината

²⁴ Мицковиќ, Д. (2008)., "Семејството во Европа XVI – XXI век", Блесок, стр. 247

²⁵ Попоска, Б., (2004)., "Историја на правото", Студенски збор, Скопје, стр. 56 - 69

нераскинливост се резултат на фактот што црквата го третира бракот како света тајна. Карактеристично за разводот на брак во новиот век е тоа што истиот се сфаќа како една правна процедура во која може да дојде до престанување на брачната заедница, под услов да бидат исполнети причините за развод на бракот. Како главни причини кои може да се искористат за разведување на брачната заедница во овој период се истакнуваат следните, и тоа: согласноста на брачните другари за разведување на бракот, разведување на брачната заедница по барање на еден од брачните другари, како и разведување на брачната заедница поради некои одредени причини.

Разводот на брак покажува свои особености и во текот на современото општество. Изразените процеси на индивидуализација кои се случуваат приближно кај секој поединец всушност може да се смета и за главен аргумент во насока на одобрување на престанување на една брачна заедница, преку нејзино разведување. Современите услови на живеење самите по себе не можеме да ги сметаме за еден вид на гаранција дека склучените брачни заедници ќе опстојат. Напротив, големиот степен на либералност кој постои во современи услови на живеење истиот влијае во насока на што полесно разведување на брачната заедница.

Разведувањето на брачната заедница во реалноста може да се манифестира преку различни облици. Така во оваа смисла може да стане збор за разведување на брачната заедница како еден облик на престанување на договорот кој е склучен помеѓу брачните другари. Некои сметаат дека брачната заедница може да престане како резултат на меѓусебниот пријателски договор на брачните другари. И сосема на крај постои облик на разведување на брак кој настанува како резултат на постоењето на големите и изразени конфликти во рамките на брачната заедница. Обликот на разведување на брачната заедница кој се сфаќа како престанување на претходно склучениот договор помеѓу брачните другари, всушност упатува на заклучок дека по престанување на таквиот договор брачните другари во целост ги прекинуваат меѓусебните врски и комуникации. Секако прекинувањето на овие врски и комуникации помеѓу брачните другари не се однесува на заедничкото извршување на родителското право по разводот на брак, во ситуација кога брачните другари имаат деца кои потекнуваат од разведениот брак. Разведувањето на брачната заедница на пријателска основа всушност означува дека по разводот на брак брачните другари продолжуваат нормално да функционираат и да комуницираат, одржувајќи ги

меѓусебните контакти. Овој облик на развод на брак не е многу застапен во реалноста, но сепак не можеме да тврдиме дека истиот во целост го нема. Последниот облик на разведување на брачната заедница е оној кој настанува како резултат на изразените кавги и расправи на брачните другари. Големиот степен на конфликтност помеѓу брачните другари, влијае на самите брачни другари, влијае на децата, како и на општеството во целина.²⁶

Разведувањето на бракот треба да се сфати како логична последица на веќе склучениот брак, но во ситуација на исполнување на точно определени законски причини кои се сметаат за основани во насока на разведувањето на брачната заедница. Правната процедура во која се реализира разведувањето на бракот е само потврда за учеството на државата во овој процес. Граѓанскиот брак кој е склучен од страна на надлежен државен орган, единствено може да се разведе во соодветна правна процедура исто така од надлежен државен орган.

3. Причини за развод на брак

Формалноста на постапката на разведување на брачната заедница подразбира преземање на точно определени законски дејствија како и исполнување на определени законски причини кои се основани за разведување на бракот. Исполнувањето на законските причини за разводот на брак се основа надлежниот државен орган кој постапува во конкретниот предмет да го разведе бракот. Причините за разведувањето на бракот кои се законски определени уште се нарекуваат и бракоразводни причини со оглед на резултат кој би требало да се постигне на крај во една правна постапка. Од компаративната анализа на позитивно правните прописи во различни земји се доаѓа до заклучок дека во најголемиот број на земји причините за разведување на брачната заедница се приближно исти, со некои минимални отстапки. Законското нормирање на причините за разведувањето на брачната заедница е се со цел да се елиминира можноста за било какви злоупотреби на постапката за развод на брак од страна на самите брачни другари.

²⁶ Ayoub, C., Deutsch, R., Maraganore, A. (1997). "Emotional distress in children of high-conflict divorce", Family Court Review, Vol. 3, Issue 3, стр. 303 - 305

Пред да ги определиме причините кои може да бидат искористени како основа за разведување на брачната заедница, потребно е да се потенцираат различните системи на развод на брак кои опстојуваат во различните семејно правни системи. Спировиќ – Трпеновска зборува за неколку засебни системи на разводот на брак во компаративна смисла. Првиот систем на развод на брак според неа е оној кој во целост забранува разведување на веќе склучената брачна заедница. Следниот систем на развод на бракот е оној кој во предвид ја зема слободната волја на брачните другари во насока на нивно разведување. Следниот или третиот систем на развод на брак е оној во кој процесот на разведување е следен со соодветна санкција. Четвртиот систем на развод на брак се сфаќа како поднесување на еден вид на правен лек, односно менување на претходно утврдената правна состојба. И сосема на крај петиот систем на разведување на брачната заедница подразбира примена на различни компоненти од претходно споменатите системи на развод, односно се работи за еден комбиниран систем на развод на бракот.²⁷

Причините за развод на брак се законски нормирани и определени. Нивното исполнување е услов за разведување на брачната заедница. Надлежниот орган кој постапува во конкретен предмет за разведување на брачната заедница е врзан за исполнувањето на некоја од овие причини. Кога зборуваме за бракоразводните причини за разводот на брак треба да се напомене фактот дека доволно е да биде исполнета само една причина како би можел надлежниот орган да го разведе бракот, односно нема потреба од исполнување на сите причини за развод на бракот истовремено.

Согласно Законот за семејство на Република Северна Македонија можеме да зборуваме за три засебни бракоразводни причини, кои се алтернативно дадени. Како прва и основна причина која може да се искористи како основа за разведување на брачната заедница е разводот на бракот кој се прави врз основа на заемна согласност на брачните другари.²⁸ Заемната согласност на брачните другари за разведување на бракот упатува на заклучок дека не постои никаков конфликт помеѓу нив, па токму затоа врз основа на нивната волја надлежниот орган може да го разведе веќе

²⁷ Спировиќ – Трпеновска, Љ. (1992)., “Семејството во Латинска Америка”, Студентски збор – Скопје, Скопје, 47 - 51

²⁸ Член 39 став 1 од Закон за семејство – пречистен текст, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 153/2014, 104/2015, 150/2015

склучениот брак. Кај оваа причина за разведување на бракот е значајно тоа што судот дополнително не ги утврдува причините за развод на бракот, доволно е само изразената волја на брачните другари за постапување во таква насока. Согласноста на волја која е пресудна за престанувањето на бракот врз основа на заемна согласност на брачните другари, задолжително треба да биде дадена на слободна основа, да биде сериозна, како и да биде непоколеблива. Кај спогодбеното разведување на бракот во ситуација доколку има малолетни деца или полнолетни деца над кои им е продолжено родителското право, потребно е да се поднесе и спогодба со која се решава вршењето на родителските права по разводот на брак.

Како следна бракоразводна причина законот ја истакнува онаа според која брачната заедница може да се разведе по поднесено барање од страна на едниот брачен другар. Дополнително за поднесување на ваквото барање од страна на едниот брачен другар е заедничкиот живот на брачните другари да станал неподнослив, односно да постои нарушување на брачните односи на брачните другари.²⁹ Како основен критериум кој треба да биде оценуван кај оваа причина за развод на бракот е нарушеноста на брачните односи, односно утврдување на моментот дека заедничкиот живот станал неподнослив. Надлежниот орган во постапка, односно судот е тој кој треба да ја даде оваа оцена за нарушеноста на брачните односи, односно нарушеност која го прави заедничкиот живот неподнослив. Ако кај разводот на бракот со заемна согласност на брачните другари судот немаше потреба посебно да ги утврдува причините кои довеле до разведување на брачната заедница, кај разводот на брак по поднесено барање од страна на едниот брачен другар е повеќе од потребно.

Третата, воедно и последна причина за развод на брак која е законски определена е онаа според која развод на бракот може да бара брачниот другар во ситуација ако брачната заедница фактички престанала подолго од една година.³⁰ Рокот од една година се смета дека е сосема доволен да се оцени дали една брачна заедница станала нефункционална. И кај оваа причина за разводот на брак брачниот другар треба да ја докаже околноста дека имаме фактичко престанување на брачната заедница во временски период кој е подолг од една година.

²⁹ Член 40 од Закон за семејство – пречистен текст, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 153/2014, 104/2015, 150/2015

³⁰ Член 41 од Закон за семејство – пречистен текст, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 153/2014, 104/2015, 150/2015

Анализата на бракоразводните причини доведува до заклучок дека може да стане збор за причини кои се спорни и причини кои не се спорни. Разводот на брак кој се реализира преку заемна согласност на брачните другари елиминира било каква спорност помеѓу брачните другари, додека пак останатите две причини според својата содржина слобдно може да се тврди дека имплицираат на определена спорност помеѓу брачните другари. Причините за разводот на брак во позитивното право не се дадени ниту многу прешироко ниту многу претесно од причина да се елиминираат било какви злоупотреби на истите. Во ситуација доколку имаме поголем број на законски причини кои може да се искористат за развод на брак тогаш може да дојде до хиперпродукција на разведување на бракови. Од друга страна пак малиот број на причини за развод на брак може да влијае во насока на неможност за разведување на брачната заедница. Сметаме дека моменталните законски причини кои се определени се сосема доволни во смисла на реализирање на разводот на брак во државата.

4. Правна нормираност на разводот на брак

Државата на брачната заедница и дава посебно значење, од причина што токму бракот и семејството претставуваат посебни групации кои имаат огромна важност за целокупното општество. Дека државата посебно се занимава со семејството и со бракот доказ е и фактот што грижата и заштитата на семејството се кренати на ниво на уставен принцип. Па така во Уставот на Република Северна Македонија јасно е нагласено дека односите кои се од правна природа, како односи кои се појавуваат во рамките на бракот, семејството и вонбрачната заедница се уредуваат со посебен закон. Дополнително Уставот упатува и на обврската за взаемно издржување на децата и родителите.³¹

Јасното нагласување во Уставот за донесување на посебен закон за правните односи во брачната заедница, во вонбрачната заедница и во семејството резултира со донесување на Закон за семејство. Законот за семејство на Република Северна Македонија е донесен во 1992 година и во зависност од случувањата и околностите истиот е изменуван и дополнуван. Од содржински аспект Законот за семејство уредува

³¹ Член 40 од Устав на Република Северна Македонија,
<https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf> пристапено на 20.03.2021 год.

различни прашања. Така во оваа смисла со законот се уредуваат следните прашања и тоа: бракот како правна институција, семејството како заедница, односите кои настануваат во рамките на брачната заедница, како и односите кои настануваат во рамките на семејството, механизми за заштита на семејството, регулација на односите кои се нарушени во семејството, како и насилството кое се практикува во рамките на бракот и брачната заедница, процесот на посвојување, процесот на старателство, прашањата кои се однесуваат на издржувањето, како и постапката која се спроведува пред судот во рамките на брачните спорови. Сите овие прашања кои се уредуваат во Законот за семејство упатуваат на заклучок дека се покриени различните аспекти на брачните и семејните односи воопшто.

За нас секако од посебно значење е нормирањето и регулирањето на разводот на брак во рамките на Законот за семејство на Република Северна Македонија. Правното нормирање на разводот на брак пред се се поврзува со причините кои може да доведат до разведување на бракот, како бракоразводни причини кои претходно ги презентиравме и анализиравме. Во овој дел покрај причините за развод на бракот, законодавецот го решава и прашањето за вршење на родителското право по развод на бракот. Ова вршење на родителското право по развод на бракот се однесува на онаа ситуација во која од разведениот брак имаме малолетни деца или пак имаме полнолетни деца над кои е продолжено вршењето на родителското право. Потребата од едно вакво законско решение за вршењето на родителското право по разводот на брак е повеќе од потребна ако се имаат во предвид последиците кои настануваат за децата кои потекнуваат од тој брак. Надлежниот орган, односно судот кој постапува во конкретниот случај има обврска покрај разведување на бракот да донесе и одлука за чување на децата, нивно воспитување, како и нивно издржување. Одлуката која се донесува од страна на судот треба да биде во најдобар можен интерес на децата кои потекнуваат од брак кој се разведува.

Законодавецот исто така го решава и прашањето за користење на презимето на брачните другари по разводот на бракот. Па така во оваа смисла секој од брачните другари кои се разведуваат можат да го задржат презимето кое го имаат во моментот на разводот или пак може да бараат промена на тоа презиме. Оваа законска можност за задржување на презимето или негово променување од страна на брачните другари

по разводот на брак се поврзува со почитувањето на нивната слободна волја која е силно изразена при донесувањето на одлуката за разведување на брачната заедница.

Постапката за развод на брак претставува правна процедура за која стои државата, преку нејзиното нормирање, како и преку учеството на надлежниот орган, судот во реализација на разведувањето на бракот. Бракот се разведува со пресуда која се донесува од страна на надлежниот суд. Правосилната пресуда за развод на брак претставува основа за да се направи упис на промените во матичната книга на венчаните. Всушност преку донесувањето на правосилната пресуда престануваат обврските и правата за брачните другари кои произлегуваат од самата брачна заедница, освен ако не се работи за издржување или вршење на родителски права.

Правната регулација на односите на брачните другари, вклучително и на односите кои настануваат во текот на разводот на бракот е од посебна важност за правниот систем, а и за општеството во целина, поради важноста на бракот и семејството во општествените односи. Правната нормираност на разводот на брак дава една сигурност на брачните другари кои сакаат да ја разведат брачната заедница. Фактот дека зад одлуката за разведување на бракот стои државата, претставена преку судот е дополнителна гаранција за успешното спроведување на самата постапка. За да може да стане збор за разведување на брак во една правна процедура, во претходна фаза задолжително потребно е да постои склучен полноважен брак во смисла на исполнување на законските услови.

5. Последици од разводот на брак

Разведувањето на брачната заедница помеѓу брачните другари неизбежно доведува и до определени последици, последици кои се однесуваат на самите брачни другари, последици кои се однесуваат на децата кои потекнуваат од разведениот брак, како и последици кои се однесуваат на општеството во целина. Секако како прва и основна последица за брачните другари е моментот на губење на статусот на брачност. Фактот дека се губи овој статус на брачна состојба е основа и за настанување на дополнителните последици од разводот на бракот.

Со оглед на фактот дека бракот и разводот на брак се правно уредени, како првични последици кои настануваат од разводот на брак се оние последици од правна природа. Пред се тука се мисли на правните последици кои настануваат од разводот на бракот и кои директно се однесуваат на самите брачни другари. Во овие правни последици од разводот на бракот неколку работи се посебно важни. Па така во оваа смисла по разводот на бракот трба да се реши прашањето околу презимето на брачните другари, прашањата кои се однесуваат на имотните односи, прашања кои се однесуваат на меѓусебното издржување, прашањата кои се однесуваат на наследувањето, прашања кои се однесуваат на меѓусебно дадените подароци на брачните другари, прашањата кои се однесуваат на решавањето на станбената состојба и сл.

Разведувањето на брачната заедница покрај што предизвикува последици за самите брачни другари предизвикува и последици за децата. Како прво и основно прашање кое задолжително мора да се реши е прашањето за чување, воспитување и издржување на децата по разводот на брак. Децата кои потекнуваат од разведени бракови немаат никаква вина и токму поради тоа мора да бидат создадени услови за нивно нормално воспитување и развивање. Законодавецот, преку судот и Центарот за социјална работа максимално заштитнички се поставил се со цел да се остварат најдобрите можни интереси на децата кои потекнуваат од разведени бракови, како и да се заштитат нивните права. Разводот на брачната заедница за децата значи една нова состојба, состојба која не е својствена за нив. Достигнатиот степен на развој на децата најчесто им овозможува да проценат дека нешто се случува со нивното семејство, односно дека нешто се случува помеѓу нивните родители. Неизвесноста е карактеристика која го следи разводот од самиот почеток па се до неговиот крај. Токму оваа карактеристика најчесто многу негативно влијае на децата кои потекнуваат од вакви бракови.

Во никој случај не може да се зборува за елиминирање на влијание од разведувањето на брачната заедница врз децата. Слободно можеме да тврдиме дека ваквото влијание врз децата во процесот на развод на брак е неизбежно. Штетноста на последиците кои може да настанат за децата како резултат на разведувањето на брачната заедница се проценува во зависност од неколку околности. Така во оваа смисла утврдено е дека децата кои се од машки пол поразлично го доживуваат бракот

за разлика од децата кои се од женски пол. Влијанието од разводот на брак врз децата може да се поврзе и со нивната возраст. Децата кои се повозрасни и позрели можат полесно да ја сфатат состојбата на развод на брак, за разлика од децата кои сеуште не се доволно развиени кои не може да сфатат што се случува во нивното семејство. Исто така на степенот на штетноста на последиците од разводот на брак врз децата влијаат и односите кои се воспоставуваат по разведувањето на самата брачна заедница. Штетноста на последиците врз децата од разводот на брак може да се доведе и во контекст на економските последици, како и социјалните последици.³²

Реакциите кои би ги имале децата по разводот на бракот според некои автори зависат од три посебни фактори. Па така во оваа смисла од посебно значење е воспоставениот однос на релација родители – деца пред настапувањето на разводот, односно квалитетот на воспоставениот однос на релација родители – деца. Кај овој однос не мора да значи дека треба да се оценува истиот во една целина, односно може да стане збор за воспоставен квалитетен однос само на едниот од родителите со децата. Врз реакциите на децата како резултат на разведување на брачната заедница влијае и интензитетот на конфликтните ситуации, односно оние конфликтни ситуации кои постоеле пред настапување на разводот и во време на настапување на разводот. И секако на крај многу значаен момент е подготвеноста и способноста на родителите да го насочат нивното внимание кон децата во услови на спроведување на нивен развод. Овие три фактори директно ги определуваат реакциите на децата како резултат на процесот на разведување на брачната заедница.³³

Разводот на бракот освен што предизвикува последици за брачните другари кои се разведуваат, како и последици за децата, истиот предизвикува и последици за општеството во целина. Во оваа смисла можеме да зборуваме за економски последици кои настануваат како резултат на разводот на брак, културни последици кои настануваат како резултат на разводот на брак, психолошки последици кои настануваат како резултат на разводот на брак, социјални последици кои настануваат како резултат на разводот на брак и др.

³² Ракел, Р. (2010). “Учебник по семејна медицина”, Табернакул, стр. 28 - 30

³³ O’Connell C. K. (1996)., “Psychological and Emotional Aspects of Divorce”, <http://www.mediate.com/articles/psych.cfm>), пристапено на 20.03.2021 год.

Во рамките на економските последици на разводот на брак може да се зборува за различни аспекти. Па така во оваа смисла од посебно значење е материјалната состојба на брачните другари по разводот на бракот, прашањето дали брачните другари се вработени или не се вработени во моментите на разведување на брачната заедница, прашањето кое се однесува на станбената состојба на брачните другари по разводот на бракот, влијанието на процесите на миграција врз разводот на бракот, степенот на сиромаштија и неговото влијание врз разводот на бракот, процесите на транзиција и глобализација и нивното влијание врз разводот на бракот, прашањата кои се од имотна природа, а кои настануваат по разведувањето на брачната заедница и сл.

Разводот на брак е нераскинливо поврзан и со културните традиции и обичаи. Културните вредности, културните навики, културното ниво на сопругниците, културното ниво на средината од која потекнуваат брачните другари неизбежно влијае на разводот на бракот. Психолошките последици на разводот на бракот пред се се поврзуваат со личноста на брачните другари кои се разведуваат. Социјалните последици од разводот за брак настануваат пред се како резултат на зрелоста, односно незрелоста на брачните другари за стапување во брак, должината на времето на познавање на брачните другари пред да стапат во брак, степенот на љубомора помеѓу брачните другари, степенот на разбирање, разни социјални патолошки појави, видот на професијата и сл.

Последиците кои настануваат како резултат на разведувањето на брачната заедница се неизбежни. Различен е спектарот на последици кои настануваат како резултат на разводот на бракот и истите директно се однесуваат на брачните другари, на децата, како и на општеството. Државата е најповикана да создаде соодветни услови за минимизирање на штетноста на последиците кои настануваат за брачните другари и за децата како резултат на разводот на бракот.

III Економски аспекти на разводот на брак

1. Материјалната состојба и разводот на брак

Разводот на брак може да се доведе во корелација со економските фактори, односно постои определено влијание на овие економски фактори врз разводите на бракот. Иако економската сфера на делување е доста широко поставена сепак потребно е да се прецизираат некои специфични аспекти на разводот на брак, како би можело да се создадат услови за нивно посебно проучување и анализирање. Во оваа смисла посебно ќе се задржиме на следните економски аспекти на разводот на бракот, и тоа: материјалната состојба и разводот на бракот, вработеноста и невработеноста во контекст на разводот на бракот, станбеното прашање и разводот на бракот, процесот на миграција во контекст на разводот на бракот, сиромаштијата и разводот на бракот, процесите на транзиција и глобализација во контекст на разводот на бракот, влијанието на разводот на бракот врз имотниот односи на брачните другари, како и влијанието на економските аспекти врз разводот на бракот во услови на ковид криза. Вака поставените економски аспекти на разводот на брак се добра појдовна основа за проучување на непосредната врска помеѓу разводот на брак и конкретните економски аспекти.

Материјалната состојба во семејството, начинот на реализација на секојдневните потреби на членовите на семејството, механизмите за задоволување на основните потреби на членовите на семејството пред се се поврзуваат со вкупниот доход на семејството. Висината на стекнатиот доход во семејството се доведува во врска со квалитетот на животот на самото семејство, па така доходот кој е висок упатува на едно квалитетно живеење на семејството и обратно доходите кои се ниски, кои се под некој општ минимум упатуваат на лош квалитет на живеење на семејството. Лошиот или добриот квалитет на живеење на семејството во оваа смисла треба да се сфати во контекст на задоволувањето на основните потреби на членовите на семејството во текот на живеењето, а не во контекст на односите кои настануваат помеѓу самите брачни другари и односите кои настануваат на релација родители и деца.

Расположливиот доход на семејствата, на домаќинствата претставува економска категорија. Кога се зборува за расположлив доход на домаќинствата секогаш треба да

се има во предвид дека истиот е ограничен, односно постојат трошоци кои се приоритетни. Приоритетноста пред се се однесува на задоволување на основните потреби на семејството кои се однесуваат на снабдување со храна, облека, домување. Овие трошоци кои се приоритетни се од суштинско значење за обезбедување на физичка егзистенција на самото семејство. Останатиот дел од доходот е наменет за купување на финални добра и услуги и сосема на крај обезбедување на најразлични услуги со помош на расположливиот доход.³⁴

Со оглед дека не постојат посебни механизми за определување на расположливиот доход на секое семејство посебно, во овој дел ќе го презентираме износот на просечната исплатена плата во државата во текот на месец јануари 2021 година како би можеле да извлечеме определени заклучоци. Според Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија просечната месечна исплатена нето плата по вработен во текот на месец јануари 2021 година изнесува 28 272 денари.³⁵ Сепак треба да се потенцира фактот дека се работи за просечна исплатена нето – плата, односно во вкупното нејзино определување постојат плати кои се доста високи и доста ниски, односно плати кои се многу над просекот и под просекот.

Кога зборуваме за семејството како заедница, конкретно за брачната заедница во контекст на материјалната состојба токму овој расположлив доход на самата брачна заедница има огромно значење во дефинирањето на нејзината материјална состојба. Се мисли на доход кој доаѓа од легални извори на заработувачка, во овој дел не би требало да се земат во предвид приходите од сивата економија, приходи од разни криминални дејствија и сл. Идеалната претпоставка во поглед на материјалната состојба е дека и двајцата брачни другари се во работен однос и дека истите остваруваат соодветни месечни примања во вид на плата. Но како што рековме ова се смета за идеална претпоставка, односно во практиката состојбите со расположливиот доход на брачните другари се многу поинакви.

Материјалната состојба на брачната заедница може да се коментира и од аспект на времето кога истата е склучена. Така во оваа смисла слободно може да се тврди дека брачните другари кои се на почеток на својата брачна заедница имаат многу полоша

³⁴ Фити, Т. (2003). "Макроекономија – основи на макроекономија", Универзитет "Св. Кирил и Методиј", Економски факултет – Скопје, Скопје, 103 - 104

³⁵ Соопштение – Просечна месечна исплатена нето – плата по вработен, јануари 2021 година, Државен завод за статистика на Република Северна Македонија, Скопје, март, 2021

материјална состојба за разлика од брачните другари кои веќе некое време се во брак. Ваквата состојба може да биде очекувана ако се смета дека токму почетокот на брачната заедница се карактеризира со изразени финансиски потреби во насока на нејзино стабилизирање. Брачните другари на почетокот на брачната заедница се исправени пред безброј предизвици, како што е решавањето на станбеното прашање, обезбедувањето на тековни материјални средства за основна егзистенција, планирање на потомство, раѓање на деца и нивно воспитување и развој и сл. Сите овие предизвици со кои се соочуваат брачните другари се поврзуваат со нивната материјална состојба, односно со имањето или немањето на финансиски средства.

Неможнoста на голем број на брачни другари да се справат со сите овие предизвици кои произлегуваат од брачната заедница често е причина за разведување на истата. Сепак не можеме да тврдиме дека единствено недостатокот на финансиските средства може да доведе до развод на бракот. Во овој дел големо значење има и достигнатата зрелост на брачните другари, односно нивните можности да се носат со ситуацијата. Материјалната состојба на брачната заедница претставува еден од основните постулати на кои се потпира нејзината стабилност. Според специфичноста на материјалната состојба не можеме да се задржиме единствено на неа, односно таа е најдобро да се согледа со останатите фактори кои влијаат на конкретната состојба на едно семејство.

Голем број на автори го потенцираат јазот кој што постои во платите на мажите и жените, конкретно јазот во платите на брачните другари. Неспорен е фактот дека секоја брачна заедница има изразени потреби за зголемување на својот доход се со цел да ги задоволи своите основни и дополнителни потреби. Оваа потреба иако се остварува од страна на двајцата брачни другари, сепак традиционално мажот е тој кој го понесува товарот на економско обезбедување. Ваквите односи во брачната заедница, за жал жената ја доведуваат во позиција на економска зависност.³⁶ Овие односи кои настануваат во брачните заедници многу често може да бидат причина за нарушување на самите брачни односи и во крајна линија да резултираат со разведување на бракот.

³⁶ Sørensen, A., & McLanahan, S. (1987)., "Married women's economic dependency, 1940-1980", American Sociological Review, No. 93, 659-687

Материјалната положба на брачните другари која може да доведе до развод на брак, покажува определени особености и по разведувањето на брачната заедница. Па така во оваа смисла слободно може да се тврди дека општеството презема големи финансиски товари кога браковите се разведуваат. По разведувањето на бракот дополнителен проблем е материјалната состојба на разведените брачни другари, како и материјалната состојба на децата.

2. Вработеноста и невработеноста во контекст на разводот на брак

Состојбите на вработеност, односно невработеност на брачните другари исто така може да се доведат во контекст на разводот на брак, и да се разгледуваат како фактори кои може да влијаат во насока на разведување на самата брачна заедница. Пред да ја определиме врската на економската категорија вработеност, односно невработеност со разводот на брак потребно е поимно определување и на вработеноста и на невработеноста, како би можело да се разбере нивната суштина.

Одржливиот равој на една држава би можел да се постигне преку подигнување на нивото на полната вработеност. Вработеноста како економска категорија претставува цел од макроекономска природа на секоја држава. Полната вработеност во една држава упатува на постоење на состојба на урамнотеженост на пазарот на труд. Урамнотеженоста на пазарот на труд всушност се однесува на урамнотежување на вработеноста и невработеноста во една држава. Преку вработеноста која се очекува да биде во полн капацитет се очекува да се направи соодветно и целосно искористување на ресурсите, како би се постигнале зацртаните цели.³⁷ Од друга страна пак под поимот на невработеност се подразбира една таква состојба во државата во која имаме лица кои имаат работна способност, лица кои сакаат и се подготвени активно да се вклучат во работниот процес, но поради различни околности и причини не можат да најдат работа. Како посебни параметри кај определувањето на поимот на вработеноста се определуваат бројот на лицата кои се невработени и вкупната работна сила.³⁸

³⁷ Dimitrijević, B., Fabris, N., (2009)., "Makroekonomija", Fakultet poslovne ekonomije, Univerzitet Educons, Novi Sad, стр. 45 -53

³⁸ Фити, Т. (2003), op.cit., стр. 145

Изразените промени во општеството во Република Северна Македонија од нејзиното осамостојување па се до денес во сите сфери на живеење, вклучително и на пазарот на трудот имаат свое влијание врз односите во семејството, конкретно во односите во брачната заедница.

Состојбите на вработеност на брачните другари не може да влијаат толку многу во насока на разводот на брак како што тоа влијание е изразено кај состојбите на невработеност. Сепак и како резултат на вработеноста може да дојде до нарушување на определени обврски кои произлегуваат од брачната заедница. Запоставувањето на брачните обврски како резултат на вработеноста може да бидат резултат на преоптовареност со работни обврски на некои од брачните другари, чести отсуства од дома за потребите на работниот процес, донесување на работните задачи дома и нивно извршување во домашни услови и сл.

Вработеноста на брачните другари, и на мажот и на жената би требало да се разгледува и во контекст на постигнувањето на рамноправноста и еднаквоста на половите. Постојаните тенденции за активна вклученост на жените на пазарот на трудот, односно за нивно активно вработување влијаат во насока на менување на оној традиционален став дека единствено мажите треба да работат и да придонесуваат за семејството. Вработеноста на жената секако е дополнителен извор на приходи за самото семејство, но и можност за афирмирање на жената и можност за покажување и искористување на нејзините квалитети и образовни компетенции. Сепак активната вклученост на жената во работниот процес може да претставува и нејзино дополнително оптоварување, ако се имаат предвид нејзините обврски во рамките на домаќинството. Токму затоа потребно е усогласување помеѓу брачните другари во однос на овие домашни обврски како би можеле и двата брачни другари активно да се вклучат во рамките на пазарот на труд.

Состојбите на невработеност задолжително влијаат во насока на нарушување на односите помеѓу брачните другари. Ако се има во предвид фактот дека токму преку статусот на вработен брачните другари би требало да го остварат приходот за своето домаќинство, во услови на невработеност истите се лишени од овие приходи. Невработеноста треба да се анализира како еден од значајните фактори кои може да влијаат во насока на разведување на бракот. Разведувањето на бракот како резултат на состојбата на невработеност најчесто доаѓа тогаш кога токму невработеноста на

еден брачен другар или пак невработеноста на двата брачни другари ги засилува постојаните проблеми и прави дополнителна тензија. Доколку бракот пред губење на работното место бил стабилен и функционален, многу помали се шансите состојбата на невработеност да го загрози неговото опстојување.

Генералниот заклучок е дека невработеноста доведува до нестабилност во рамките на семејството и брачната заедница, нестабилност која што може да предизвика и разведување на брачната заедница. Сепак ваквите тврдења не можеме да ги сфатиме во целост како апсолутни, бидејќи во практиката постојат примери кои укажуваат на фактот дека и во ситуација на губење на работата на еден или двата брачни другари, бракот и понатаму продолжил да опстојува. Постојат определени фактори на ранливост во бракот кои што може да доведат до разведување на брачната заедница во ситуација кога постои статус на невработеност кај еден или кај двајцата брачни другари.³⁹ Постојат истражувања во кои се тврди дека невработеноста на мажите многу влијае во насока на разведување на брачната заедница. Овие состојби се карактеристични за оние средини во кои преовладува мислењето дека мажите се тие кои се најповикани да ги обезбедат потребните материјални средства за задоволување на основните потреби.⁴⁰

Како посебна тешка ситуација се истакнува онаа во која и двата брачни другари се со статус на невработени. Невработеноста на двата брачни другари неизбежно влијае на материјалната состојба на брачната заедница. Во една ваква ситуација постои загрозување на можноста за задоволување на основните егзистенцијални потреби на брачните другари. Ваквата состојба на невработеност на двата брачни другари често е проследена со зачестени расправи, изразени конфликти, кои во крјана линија може да доведат до развод на бракот.

Состојбите на вработеност, односно на невработеност на свој начин влијаат врз брачните другари во насока на одржување на нивните односи. Како што може да се види состојбите на вработеност на двата брачни другари или само вработеноста на

³⁹ Loring, J. (2008)., "The Relationship Between Unemployment and Divorce", Journal of Divorce, Vol. 12, стр. - 99 - 112

⁴⁰ Pons. P. G., Gangl, M. (2018). "Why does unemployment lead to divorce? Male-breadwinner norms and divorce risk in 30 countries", Project: CORRODE:Corroding the social? An empirical evaluation of the relationship between unemployment and social stratification in OECD countries, GOETHE UNIVERSITÄT, стр. 26

едниот брачен другар не претставуваат толку голема основа која може да ги наведе брачните другари да ја разведат брачната заедница. Од друга страна состојбата на невработеност на брачните другари, невработеноста на двата брачни другари или невработеноста на едниот брачен другар многу лесно може да доведе до нарушување на брачните односи, а со самото тоа и до разведување на брачната заедница.

3. Станбеното прашање и разводот на брак

Посебен интерес кај економските аспекти на разводот на брак предизвикува решавањето на станбеното прашање на брачните другари, односно како успешноста или неуспешноста за решавање на ова значајно прашање може да влијае врз односите помеѓу брачните другари. Станбеното прашање, односно решеноста на истото се поврзува со степенот на задоволство кај членовите на семејството, степенот на задоволство кај брачните другари. Постојат автори кои сметаат дека зголемувањето на станбениот простор директно влијае во насока на зголемување на задоволството на членовите на семејството, вклучително и на зголемување на задоволството на брачните другари.⁴¹

Кога зборуваме за станбеното прашање во контекст на брачната заедница, односно во контекст на разводот на брак потребно е да се имаат во предвид неколку посебни индикатори. Па така во оваа симсла потребно е да се утврди дали брачните другари поседуваат сопствен стан или куќа за живеење; дали брачните другари живеат под кирија при што се принудени голем дел од својот доход да го издвојуваат токму за оваа намена; просторните услови и големината на станот или куќата доколку ги поседуваат; дали живеат самостојно или пак живеат со некои од родителите на брачните другари и сл.

Решавањето на станбеното прашање претставува прв и основен предизвик со кој се соочуваат брачните другари. Секако за успешното решавање на ова прашање потребни се соодветни материјални средства, односно постоење на добра материјална состојба. Знаејќи ги моменталните состојби во државата, стапките на вработеност и невработеност, висината на просечната иплатена нето плата може да се дојде до заклучок дека голем број од брачните другари се соочуваат со големи

⁴¹ Чалдаровиќ, О., (1987). "Современо друштво и урбанизација", Школска книга, стр. 86 - 88

проблеми во однос на успешното решавање на нивното станбено прашање. Неуспешноста за решавање на ова прашање во практиката може да доведе пред се до несклучување на брачна заедница, но и може да доведе до разведување на истата во ситуација кога претходно била склучена.

Менувањето на односите на релација родители и деца по моментот на стапување во брачна заедница исто така влијае на ова станбено прашање. За разлика од порано, кога е многу својствено и очекувано младите, односно сопругот и сопругата да живеат заедно со родителите (најчесто со родителите на сопругот), денес имаме една тенденција за што поголема самостојност и индивидуалност на брачните другари. Живеењето со родителите, без разлика дали се работи за живеење со родители на мажот или со родители на жената, бара едно поразлично уредување на односите во рамките на семејството, односно поразлично уредување на односите во брачната заедница. При постоење на една ваква заедница, во која заедно живеат повозрасните родители и младите, постои една опасност за развивање на определени конфликти, како резултат на немањето на самостојност, различноста во погледите, изразените разлики кои се резултат на годините и сл. Ваквите состојби може да влијаат врз брачните другари, односно да влијаат врз нивните брачни односи во насока на разведување на брачната заедница.

Моменталните околности и услови кои владеат во нашето општество упатуваат на заклучок дека младите брачни парови приближно и да не можат веднаш да го решат станбеното прашање, односно со моментот на склучувањето на бракот. Високата цена на становите, состојбите со невработеноста, трендот на опаѓање на платите, слабата кредитоспособност на лицата се само дел од работите кои негативно влијаат во насока на успешно решавање на станбеното прашање на брачните другари. Нерешеното станбено прашање, состојбите на невработеност и големите трошоци со кои се соочуваат младите брачни парови се честа основа на нарушување на нивните меѓусебни односи. Оние брачни парови кои имале храброст да стапат во брак, многу ретко се одлучуваат да имаат повеќе деца, токму поради претходно наведените проблеми.

Квалитетот на живеење на семејството, на брачните другари исто така може да се анализира и во контекст на големината на станот, односно големината на куќата во која што живеат. Иако не би можеле да зборуваме за некои стандарди во однос на

големината на станбената единица сепак се очекува да постои некоја нормална големина која би го обезбедила потребниот минимум на членовите на семејството, како истите би можеле да ги задоволат своите потреби.

Постои еден тренд на доцно стапување во брачна заедница, после триесетите години, по завршувањето на формалното образование, по вработување, како и по обезбедувањето и решавањето на станбеното прашање. Кога невработеноста претставува основен проблем на младите брачни парови, решавањето на сите претходни прашања е многу отежнато. Доколку родителите немаат можности да помогнат во смисла на решавањето на станбеното прашање на нивните деца, многу од лицата се решаваат да стапат во брачна заедница, а пак уште помалку да ја заземат улогата на родители, да создадат потомство.

Нерешеното станбено прашање на брачните другари не треба да се сфати дека задолжително ќе доведе и до развод на бракот. Смислата на бракот која се исполнува преку меѓусебно разбирање, меѓусебно почитување и взаемна љубов е појдовна точка за решавање на различните проблеми и предизвици кои настануваат од брачната заедница, вклучително и решавањето на станбеното прашање. Љубовта, сексуалните односи и комуникацијата на брачните другари ја сочинуваат суштината на опстојување и функционирање на брачната заедница. Доколку некоја од овие компоненти недостасува постои голема опасност брачната хармонија да биде загрозна.

Станбеното прашање не претставува проблем за брачните другари единствено додека трае бракот, напротив нерешеноста на станбеното прашање може да ги следи брачните другари и по разводот на бракот. Тука пред се се работи за имотно правни односи кои настануваат како резултат на бракот, како односи кои задолжително мораат да бидат решени. Разводот на бракот подразбира и физичко разделување на брачните другари, што претпоставува и нивно одвоено живеење. Во ситуација кога имаме една станбена единица се поставува прашањето кој од брачните другари ќе има право да ја користи истата, односно да продолжи да живее во истата. Дополнителен проблем може да настане во ситуација кога од бракот кој се разведува имаме малолетни деца кои треба да бидат доверени на чување, воспитување и развој на едниот од двата родители кои се разведуваат. Имотните односи кои настануваат по

разводот на бракот секогаш привлекуваат посебно внимание, односно самите брачни другари посебно се заинтересирани за решавање на истите.

Со оглед на состојбите и предизвиците со кои се соочуваат младите брачни парови, државата е таа која е најповикана да создаде услови за успешно совладување на овие предизвици. Давањето на поволни кредити за млади брачни парови, определени механизми за помош за изградба на кука, како и купување на стан, создавање на услови на пазарот на труд за полесно вработување на младите лица, се само дел од работите кои би требало да се направат во насока на решавање на материјалната состојба на младите брачни парови, вклучително и на решавање на станбеното прашање. Успешноста за решавање на овие предизвици на брачните парови, се очекува во голема мера да го исклучи разведувањето на брачните заедници.

4. Процесите на миграција и разводот на брак

Свое влијание врз разводот на брак покажуваат и процесите на миграција, како процеси кои се присутни во општеството многу одамна. Основните критериуми за видот на миграциите се поврзуваат со фактот дали истите се реализираат на доброволна или присилна основа, како и со нивното територијално определување, дали се случуваат во рамките на една држава или пак се случуваат надвор од границите на државата.⁴²

Процесот на миграција е сложен процес кој е од социо – економска природа. Миграциите всушност го означуваат просторното движење и територијалното разместување на населението, односно преселување на самото население од едно на друго место. Процесите на миграција во практиката се реализираат како резултат на најразлични причини, како што се: условите за живеење, општествените случувања, економските услови, политичките случувања, културните околности, социјалните услови и др.

Во едно историско анализирање на миграциите во Република Северна Македонија може да се дојде до заклучок дека ниту нашата држава не е имуна на овој процес.

⁴² Донева, Л. (2019). “Меѓународна заштита на мигрантите и бегалците”, Миграција и човекови права, Публикација на студентски трудови и плакати на правен факултет и ликовна академија Универзитет “Гоце Делчев” – Штип, Штип, стр. 18

Многу одамна се забележуваат овие разместувања на населението, односно разместувања кои се случуваат во рамките на самата држава, како и разместувања на населението кои се случуваат надвор од границите на државата.

Миграциите како процес влијаат и на определени промени кои настануваат во рамките на семејството, вклучително и на промени кои настануваат во рамките на брачната заедница. Како резултат на овие миграциони процеси често доаѓа до менување на воспоставените односи на релација маж – жена, се намалува природниот прираст во рамките на едно семејство, се менуваат односите на релација родители и деца, посебно менување на односите на родителот кој мигрирал и неговите деца и сл. Сите овие случувања кои може да настанат како резултат на самите миграциони процеси влијаат во насока на разнишување на стабилноста на самото семејство.

Дека навистина процесите на миграција директно влијаат врз семејните односи на членовите на семејството, посебно на брачните другари, доказ е и едно истражување од Македонија спроведено во текот на 2015 година. Главните заклучоци од самото истражување се дека во текот на 2015 година имаме пораст на разведените бракови дури за 60 проценти во однос на 2014 година. Порастот на бројката на разведени бракови се должи на најразлични причини, но сепак се истакнува фактот дека овој пораст пред се е резултат на фактот што се поголем број на млади брачни парови живеат одвоено поради остварување на материјална добивка, односно поради обезбедување на средства за егзистенција. Во овие миграциони процеси забележено е посебно учество на машките лица, односно мажите се тие кои ја напуштаат брачната заедница во насока на остварување на печалба. Во ситуација кога машките млади лица заминуваат на печалба, се запознаваат со еден нов свет и многу често се случува да заборават на своето семејство, односно да заборават на своите брачни другари. Во тој случај машките многу често се решаваат за развод на бракот.⁴³

Постојат различни модалитети за испитување на врската на процесите на миграција и разводот на бракот. Најчесто овие процеси на миграција носат определени користи за кариерата на мажот, од причина што токму тој се решава да замине од државата и да го напушти своето семејство. Од друга страна пак го имаме негативниот статус на жените на пазарот на трудот во едно општо разгледување, без притоа да се земе во

⁴³ <https://www.slobodnaevropa.mk/a/27531823.html>, пристапено на 22.03.2021 год.

предвид нивната улога во мајчинството, подигнувањето и одгледувањето на децата, домашните обврски и сл. Во една ваква ситуација стресот врз брачните другари се наоѓа во еден постојан пораст, а со самото тоа се зголемуваат и можностите за развод на брак. Тука станува збор за таканаречена семејна миграција, како миграција која е под силно влијание на традиционалните родови улоги. Овие традиционални родови улоги се поврзуваат со предрасудите дека мажите се тие кои треба да ја обезбедат егзистенцијата на семејството, додека пак жените се тие кои треба да останат дома и да се грижат за домашните обврски и за децата. Ваквите погрешни сфаќања на миграционите процеси кои се засноваат на поделбата на родовите улоги негативно влијаат врз стабилноста на самата брачна заедница, и многу често брачната заедница завршува со развод на бракот.⁴⁴

Иако постои врска на процесите на миграција со разводот на брак не можеме да тврдиме дека единствено тој фактор влијае во насока на разведување на брачната заедница. Поради специфичноста на односите кои постојат во рамките на брачната заедница, во насока на нејзино разведување треба во предвид да се земат голем број на фактори, а не единствено процесите на мигрирање. Не мора да значи дека секој брачен другар кој заминал во рамките на овие процеси на миграција, тоа негово заминување ќе доведе до разведување на брачната заедница. Напротив на одржувањето на стабилноста на брачната заедница влијае степенот на еманципација на другиот брачен другар, меѓусебното разбирање, традиционалните вредности, семејните вредности и сл.

Разводите се забележителни, но сепак не би можеле да тврдиме дека во целост истите се резултат на самите миграциони процеси. Најверојатно за нестабилноста на брачната заедница влијаат и се поприсутните еманципаторски процеси, како и се помодерното сфаќање и толкување на семејството и на брачната заедница. Овие современи сфаќања тргнуваат од претпоставката дека бракот не мора да се зачува по секоја цена, односно потребно е истиот да опстои доколку има силни причини за негово опстојување.

Од определувањето на врската на процесите на миграција со разводите на брак може да се извлечат неколку општи заклучоци. Самите процеси на миграција влијаат

⁴⁴ Caarls, K., Mazzucato, V. (2015). "Does International Migration Lead to Divorce? Ghanaian Couples in Ghana and Abroad", *Population* Vol. 70, Iss. 1, стр. 127 - 151

на разбивање на оние традиционални брачни заедници за сметка на современите брачни заедници. Раздвојувањето на родителите како резултат на процесите на миграција многу често има негативно влијание на односите на релација родители и деца, како и негативно влијание на односите помеѓу самите брачни другари. Доаѓа до намалување на бројот на децата во семејството или пак на нивно целосно отсуство. Оваа состојба исто така може да се разгледува како една од причините за разведување на брачната заедница, како причина која е резултат на миграционите процеси.

5. Сиромаштијата и разводот на брак

Разводот на брак може да биде разгледуван и во контекст на сиромаштијата како состојба, во вкупното определување на економските аспекти на разведувањето на брачната заедница. Пред да се направи определување на врската на состојбата на сиромаштија со разводот на брак потребно е да се дефинира сиромаштијата како појава, како би можело да се разбере нејзината суштина.

Постојат бројни дефиниции за состојбата на сиромаштија, но сепак дефиницијата на Светска банка за сиромаштијата ги покрива сите аспекти на оваа негативна појава во општеството. Најопшто под поимот на сиромаштија треба да се подразбере лишувањето од благосостојбата на лицата. Лишувањето од благосостојбата на лицата се прави на еден екстреман начин. Расположливите добра на поединецот се пресудни во определување на тоа дали истото тоа лице може да се смета за сиромашно или не. Немањето на доволно средства за егзистенција, немањето на доволно средства за задоволување на своите лични потреби е причина голем број на лица да се најдат под прагот на сиромаштијата, односно да се сметаат за сиромашни.⁴⁵

Интересни се социолошките размислувања и ставови на социологот Ацевски според кој состојбата на сиромаштија не и штети на брачната заедница, напротив состојбата на сиромаштија ги одвраќа од намерата брачните другари да ја разведат брачната заедница. Тој смета дека токму оваа состојба влијае врз намалувањето на бројот на разведени бракови, односно како резултат на истата имаме една состојба на

⁴⁵ Суковиќ, Д. (2010). "Социјални модел Србије у функцији економије сиромаштва и подстицање економског развоја", Економско – социјална структурс Србије, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 440 - 445

одложување на разводот на брак. Стапувањето во брачна заедница, која е проследена со состојба на сиромаштија всушност претставува и таква заедница која тешко се растура. Се смета дека разводот на брак не евозможен токму поради материјалните причини, односно брачниот другар кој сакал да се разведе поради состојбата на сиромаштија нема каде да оди, не може да ги задоволува своите егзистенцијални потреби и токму поради тоа и понатаму останува во брачната заедница.⁴⁶

Овие тврдења на социологот Ацевски не би требало да не упатат на заклучок дека сиромаштијата нема никакво влијание врз разводот на брачната заедница, влијанието и понатаму постои само е послабо во однос на други фактори кои влијаат во насока на разводот на бракот. Имајќи ги во предвид тврдењата на Ацевски, како и бројни истражувања кои се направени во оваа област можеме да тврдиме дека максимата “кога сиромаштијата тропана врата, љубовта излегува низ прозор” е сосема неточна и несоодветна. Во голем број на општества е забележано токму во моментите кога имаме економски кризи, вклучително и големи стапки на сиромаштија, бројот на разведени бракови се намалува, а не се зголемува. Ваквите состојби пред се се должат на факторот дека во овие кризни ситуации брачните другари не мислат на себе туку на своите деца и преземаат се што е потребно да преживеат и да излезат од состојбата на сиромаштија.

За разлика од тврдењата на Ацевски кој смета дека состојбата на сиромаштија може да биде од помош во насока на спасување на брачната заедница, тврдењата на Денкова се во сосема спротивна насока, односно според неа сиромаштијата директно влијае во насока на зголемување на бројот на разведени бракови. Како основна причина за ваквите состојби според неа е состојбата со сиромаштијата во земјата. Денкова смета дека состојбата на сиромаштија од година во година доживува една експанзија, со постојан негативен тренд којшто се продлабочува. Експанзијата на сиромаштијата пред се се должи на големиот јаз во примањата и високата стапка на невработеност во општеството. Излезот од состојбите на сиромаштија може да се

⁴⁶ <https://www.dw.com/mk/%D0%BA%D1%83%D1%81%D0%B8-%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%B8-%D0%B1%D1%80%D0%B7%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8-%D0%B2%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0/a-16793234>, пристапено на 22.03.2021 год.

постигне единствено со интердисциплинарно дејствување на сите чинители во општеството, како во рамки на државата, така и на меѓународен план.⁴⁷

Проблемите на сиромаштија не би требало единствено да се разгледуваат како причина за разведување на бракот, односно сиромаштијата како состојба може и по разводот на бракот да ги следи брачните другари. Во овој дел треба посебно да се истакнат проблемите кои ги имаат самохраните мајки, односно оние мајки кои по разводот на бракот ги добиваат децата на чување, воспитување и одгледување. Поради фактот на алиментација, која знаеме дека во реалноста тешко се иплаќа, самохраните мајки се соочуваат со големи проблеми во смисла на остварувањето на правата од социјална помош, како и во остварувањето од правата од постојана парична помош. Ваквите состојби на овие лица најчесто водат до состојби на сиромаштија. По разводот на брак во ситуација кога децата се доверени на чување и воспитување на мајката, самата состојба предизвикува финансиски товар. Дури и кога мајката е активно вклучена во редовниот работен процес истата има потешкотии во поглед на чувањето и одгледувањето на децата. И овие состојби може да бидат причина за предизвикување на состојба на сиромаштија. Тука всушност станува збор за една појава позната како феминизација на сиромаштијата. Преку овој поим всушност се упатува на податокот дека бројката на сиромашни и разведени жени во глобални рамки е диспропорционално голема. Пред се овие состојби се забележуваат во англосаксонските земји. Како резултат на разводот на бракот и како резултат на тоа дека децата им се доверуваат на чување и воспитување токму на жените, жените ќе мораат да седат дома, неможејќи активно да се вклучат во работниот процес, а со тоа секако и да си го обезбедат својот личен доход, за себе и за своите деца. Сето ова придонесува за постоење на високи бројки на женска сиромаштија, пред се сиромаштија која се однесува на жени кои ја развеле својата брачна заедница.⁴⁸

Лошата економска состојба сигурно влијае во насока на зголемување на бројот на разводи во една држава, бидејќи состојбата на сиромаштија создава тензија и многу лесно може да дојде до конфликтни ситуации помеѓу брачните другари. Некои сметаат дека состојбата на сиромаштија која владее во рамките на семејството треба да се

⁴⁷ Денкова, Ј. (2012). "Сиромаштијата – најцрното лице на кризата", Лицата на кризата, Европски Универзитет Скопје, Скопје, стр. 7 - 8

⁴⁸ <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/feminization-of-poverty>, пристапено на 22.03.2021 год.

сфати како еден од ризичните фактори кои може да доведат до разведување на брачната заедница.⁴⁹

Финансиските потешкотии, вклучително и состојбата на сиромаштија претставуваат честа причина за развод на бракот. Родителите кои имаат ниски примања имаат многу поголема веројатност да ја разведат својата брачна заедница за разлика од родителите кои се со поголеми примања. Дополнителен проблем е што брачните другари и по разводот на бракот остануваат сиромашни, при што оваа состојба на сиромаштија најчесто дополнително се влошува. Не негирајќи ја јасната поврзаност на состојбата на сиромаштија со разводот на брак, сепак треба да се напомене фактот дека причините за развод на брак треба да се бараат и во некои други фактори, како би можело да се открие етиологијата на разведувањето на браковите.

6. Процесите на транзиција и разводот на брак

Комплексните процеси на транзиција кои се случуваат во државите имаат силно влијание врз брачните другари во насока на разведување на брачната заедница. Процесот на транзиција подразбира значајни промени во институциите, во правната рамка, како и промени од структурна природа во голем број на земји, вклучително и во Република Северна Македонија.

Овој процес на транзиција во Македонија започнува во 90-те години на минатиот век, во оној момент кога државата се осамостојува од Сојузна Федеративна Република Југославија. Во овие почетни периоди на транзиција генералниот заклучок е дека Македонија е најнеразвиена република во однос на другите републики од СФРЈ, односно република во која стапката на невработеност на населението е на највисоко ниво. Почетните години на процесите на транзиција во земјата се карактеризираат со намалување на обемот на производство, намалување на стапката на вработеност, зголемување на стапката на невработеност, намалување на бруто домашниот производ, намалување на резултатите во стопанството, пред се резултатите во индустријата и сл. Процесот на транзиција претпоставува промени кои се случуваат во

⁴⁹ Teachman, J.D. (2002). Stability across cohorts in divorce risk factors. *Demography*, 39(2), 331-351

различни сфери на општеството, економијата, политиката, стопанството, културата, традицијата и сл.⁵⁰

Процесите на транзиција неизбежно влијаат и врз односите во семејството, вклучително и врз односите кои се воспоставуваат на релација брачни другари. Семејството во Република Северна Македонија покажува определени карактеристики пред и по процесите на транзиција. Па така во оваа смисла семејството пред процесите на транзиција во земјата претставува семејство кое е традиционално, односно семејство кое пред се е патријархално. По спроведувањето на процесите на транзиција се забележуваат определени промени во карактеристиките на семејството, па така сега може да се зборува за семејство кое ги следи современите трендови, односно се врши една трансформација на ова традиционално семејство во модерно и современо семејство.

Процесите на транзиција диктираат промени во рамките на семејството, во рамките на брачната заедница. Како главни фактори кои се од пресудно значење за овие промени може да се истакнат следните, и тоа: степенот на еманципирање на жената во општеството, променување на улогата на жената во општеството, достигнувањето на степенот на еднаквост на половите, големата достапност на информациите, создавањето на услови за што подобра грижа на самохраните родители и сл.

Процесите на транзиција кои претпоставуваат тектонски промени во општеството директно влијаат на состојбите во семејството, вклучително и во насока на разведување на брачната заедница. Иако семејството, односно брачната заедница според своите карактеристики се сметаат за заедници кои се трајни, силни и стабилни, сепак истите не остануваат имуни на овие процеси на транзиција и како резултат на истите доаѓа до нарушување на стабилноста на односите во семејството, односно нарушување на стабилноста во односите на брачните другари.

Во услови на постоење на транзициски процеси сите лица во општеството се наоѓаат пред големи предизвици, ова секако се однесува на членовите на семејството, како и на брачните другари. Генералниот заклучок е дека семејството, односно

⁵⁰ Мојсоска – Блажевски, Н. (2011). “Стратегии за поддршка на заздравувањето од кризата во југоисточна Европа, Процена на земјата поранешна Југословенска Република Македонија”, Меѓународна канцеларија на трудот, Скопје, стр. 13

брачната заедница во услови на транзиција се наоѓа во една постојана криза. Во една ваква поставеност на односите, брачните другари се среќаваат со проблеми во смисла на решавање на нивната материјална состојба, изразени финансиски недостатоци, неможност за задоволување на основните егзистенцијални потреби. Сите овие состојби на директен или индиректен начин може да влијаат врз брачните другари истите да се решат да ја разведат брачната заедница. Во периодот на транзиција забележан е уште еден проблем кој се однесува на брачните другари. Транзицијата која се спроведува директно се заснова на еден социјалистички модел за имотно - правна заштита на семејството во текот на разводот на бракот. Недоволниот степен на развој на приватната сопственост во општеството е главната причина голем број на разведени брачни другари да не можат да го решат своето станбено прашање по разводот на бракот. Неможноста за решавање на станбеното прашање по разводот на бракот директно влијае и врз иднината на децата кои потекнуваат од разведениот брак, односно судот има проблем на кого да ги довери на чување и воспитување во ситуација кога имаме нерешено прашање во однос на сопственоста.⁵¹

Процесите на транзиција кои се манифестираат преку големи промени во различни сфери на општеството, влијаат и на промени во рамките на брачната заедница. Кај голем број на земји може да се забележи пораст на стапката на разводи на брак, токму како резултат на овие процеси на транзиција. Процесите на транзиција директно влијаат на разорување на односите во семејството, односно на односите помеѓу брачните другари. Па така во оваа смисла може да се тврди дека процесите на транзиција во голем број на земји се проследени со: зголемување на бројот на разведени бракови, намалување на бројот на склучени бракови, намалување на стапката на наталитетот, зголемување на бројката на вонбрачни заедници, повторно враќање на брачните другари кај нивните родители, постојан тренд на слабеење на функциите на семејството, губење на довербата во семејството како основна единка на едно општество.

Транзицискиот период суштински влијае врз менување на односите во рамките на семејството, пред сè во насока на негово трансформирање. Исто така преку овие процеси на транзиција се влијае и на културните навики на семејството, економските

⁵¹ Половина, Н., Жегарац, М. (2005). "Развод брака у контексту друштвене транзиције", Социолошки преглед, вол. XXXIX, по. 4, стр. 402

состојби во семејството, подготвеноста на семејството за реализација на неговите основни функции, определени изменувања на семејните вредности и сл. Процесите на транзиција се комплексни процеси кои од различни аспекти влијаат на состојбите во брачната заедница, односно врз разводот на бракот. Потребно е целосно согледување на овие различни аспекти кои настануваат како резултат на процесот на транзиција, како би можеле да дојдеме до генералниот заклучок во однос на влијанието кое го има транзицијата врз разводот на бракот. Разгледувањето на семејството, на брачната заедница во контекст на процесите на транзиција не треба да не упатат на заклучок дека новото време, односно дека современите услови на живеење не влијаат врз семејството, врз бракот, вклучително и врз разводот на бракот. Во услови на современи односи, во услови на современо живеење брачните другари се исправени пред нови и за нив дотогаш непознати предизвици. Во една ваква поставеност на односите во услови на современо живеење, брачните заедници се наоѓаат под еден постојан и изразен притисок. Токму како резултат на овие современи начини на живеење брачните заедници се многу ранливи и многу често може да дојде до нарушување на стабилноста на самата брачна заедница.

7. Процесите на глобализација и разводот на брак

Процесите на глобализацијата кои интензивно се случуваат неизбежно влијаат на односите во семејството, брачната заедница, вклучително и врз разводот на бракот. Потребно е да се направи определено поврзување на процесите на глобализација со состојбите кои владеат во рамките на семејството, посебно во рамките на брачната заедница.

Пред да ги определиме влијанијата на процесите на глобализација врз семејството, конкретно врз брачната заедница потребно е поимно определување на глобализацијата како феномен. Постојат различни пристапи во определување на поимот на глобализација. Хиперглобалистите сметаат дека глобализацијата треба да се сфати како неизбежна историска појава. Според нив овие глобализациски процеси се директен резултат на волјата и изборот на човекот. Во определувањето на поимот на глобализацијата следни се скептиците кои сметаат дека овој поим е само мит. Посебно тие потенцираат дека не може да стане збор за економска глобализација во

услови кога постои процес на регионализација. И на крај трансформационистите сметаат дека патот на процесите на глобализацијата воопшто не е предодреден.⁵² Според Шолте со помош на овие процеси на глобализација се прави едно реструктурирање на општествената географија, при што овие процеси се карактеризираат со транспланетарни и надтериторијални поврзувања на луѓето. Историското анализирање на глобализацијата упатува на заклучок за нејзино појавување во среднината на минатиот век.⁵³

Кога се зборува за влијанието на процесите на глобализација врз семејството, врз брачната заедница треба да се има во предвид фактот дека во овие процеси доаѓа до силен судир помеѓу традиционалноста и модерноста. Токму овој судир кој настанува помеѓу традиционалното и модерното е од пресудно значење за негативно влијание врз семејството, врз брачната заедница.

Како резултат на промените кои настануваат во текот на овие процеси на глобализација доаѓа до менување на ставовите во однос на брачната заедница, конкретно до менување на ставовите во однос на разводот на брак. Овој период на глобализацијата се одликува пред се со менување на причините за стапување во брачна заедница, како и менување на причините кои може да доведат до раскинување на бракот. Ако порано основна цел на склучувањето на брачната заедница се поврзуваше со економската егзистенција и создавањето на потомство, денес во услови на глобални процеси како основна цел на склучување на брачната заедница е остварување на сопствените желби и интереси на поединецот. Овие интереси и желби на поединецот на ист начин се манифестираат и кај разводот на бракот, односно брачните другари во услови на постоење на глобализациски процеси се чувствуваат многу послободни за разлика од порано да ја раскинат претходно склучената брачна заедница.

Во услови на одвивање на овие процеси на глобализација може да се зборува за менување на ставовите кои се однесуваат на правото на абортус, зголемување на достапноста за користење на разни контрацепциски средства, се намалува стигмата за разводот како нешто што се случува во општеството, доаѓа до зголемување на продуктивноста на жената во смисла на нејзиното активно учество на пазарот на

⁵² <https://core.ac.uk/download/pdf/35328251.pdf>, пристапено на 25.03.2021 год.

⁵³ Шолте, Ј. (2008). "Глобализација", Академски печат, Скопје, стр. 35

трудот, како и до зголемување на репродуктивната слобода на жената. Во овој развоен период на општеството се прави јасна динстинкција помеѓу сексуалноста и процесите на репродукција. Ако во минатото сексуалноста единствено и директно ја поврзувавме со брачната заедница, на денешен степен на развој на условите во општеството можеме да тврдиме дека сексуалноста има многу слаба врска со брачната заедница. Во една ваква поставеност на односите се забележува една тенденција на пораст на еднородителските семејства, како и тенденција на раст на бројот на разводите. Порастот на бројот на разводи пред се се должи на процесите на глобализација со кои се направи едно либерализирање на правото на развод на бракот. Дополнително процесите на глобализација освен што имаат позитивна страна, истите имаат и негативна страна.

Како резултат на процесите на глобализација може да се зборува за определени светски трендови кои на директен или индиректен начин влијаат врз семејството, врз брачната заедница, конкретно врз брачните другари за разведување на бракот. Па така во оваа смисла може да се зборува за следните светски трендови кои настануваат како резултат на глобализацијата и кои влијаат врз брачната заедница, и тоа: во услови на модерно живеење се става посебен акцент на приходот, при што се прави една социјална сатисфакција; се случуваат големи класни екстреми; посебно влијание добиваат мас-медиумите; процесите на плурализам и демократијата исто така имаат свое влијание; постои голем степен на сексуална слобода; се повеќе се нагласуваат определени феминистички ставови и размислувања, при што јасно се одбива да се стапи во брачна заедница; се појавува проблемот на семејно насилство, како проблем кој влијае врз стабилноста на брачните другари; се менуваат сфаќањата во однос на хомосексуалноста и тоа во позитивна насока; постои голем степен на конзумеризам и економска рационалност, доаѓа до менување на традиционалното семејство во модерно и современо семејство.⁵⁴ Некои автори наведуваат помал број на фактори кои се од значење на влијание врз брачните другари, односно фактори кои влијаат врз брачните другари за разведување на брачната заедница. Општиот заклучок дека во услови на глобализаторски процеси имаме тенденција на пораст на браковите, при

⁵⁴ https://www.researchgate.net/profile/Doncho-Donev/publication/260422464_Family_-_importance_for_health_health_needs_and_health_care/links/55ce362008aee19936fc3150/Family-importance-for-health-health-needs-and-health-care.pdf, пристапено на 25.03.2021 год.

што како главни иницијатори за разведување на брачната заедница се истакнуваат жените. Неколку фактори се клучни за влијание врз брачните другари за разведување на брачната заедница, и тоа: определување на степенот на економска зависност, односно независност на брачните другари, силното и изразено влијание на медимите за масовна комуникација, мас-медиумите, лесниот пристап до интернет и обезбедување на информациите во многу краток рок, достигнување на повисок степен на социјализација на жените, како и зголемување на степенот на образованост кај жените. Во сите овие фактори на влијание посебно се истакнува економската зависност, односно независност на некој од брачните другари.⁵⁵

Глобализацијата како процес неизбежно носи нови промени во општеството, вклучително и промени во рамките на семејството, односно брачната заедница. Не негирајќи го влијанието на глобализацијата врз разводот на брак, сепак треба да се истакне фактот дека семејството, бракот, како специфични заедници ќе успеат да опстојат и во вакви услови на глобализациски процеси. Семејните традиции, семејните вредности, се тие кои му се од помош на семејството, од помош на брачната заедница во насока на нивно опстојување во услови на одвивање на процеси на глобализација.

8. Влијанието на разводот на брак врз имотот на брачните другари

Разводот на бракот влијае директно влијае на имотната состојба на брачните другари кои се разведуваат. Решавањето на имотното прашање на брачните другари по разводот на брак е посебно важно, во смисла на обезбедување на место за нивно живеење, како и обезбедување на место за живеење на децата кои се доверени на чување и воспитување во постапката за развод на брак. Поради сложеноста на имотните прашања кои настануваат како резултат на разводот на бракот, најчесто тие се законски нормирани, се со цел да се елиминираат евентуалните можни злоупотреби на постапката, кои би биле на штета на некој од брачните другари кои ја разведуваат брачната заедница.

⁵⁵ Талевски, Ј., Василевска, К. (2016). "Разводите проблем на современото општество", Седма меѓународно научна конференција, Меѓународен Славјански Универзитет "Гаврило Романович Державин", Свети Николе, стр. 145

Разводот на брачната заедница подразбира и поделба на имотот на брачните другари. Сепак за да дојдеме до постапката за поделба на имотот на брачните другари претходно потребно е да се направи определување на некои категории, кои се од значење за определување на целокупниот аспект на имотното прашање на брачните другари.

Брачната заедница претпоставува и поседување на определени подвижни и недвижни ствари кои се од значење за секојдневното живеење. Лицата кои се во брачна заедница заеднички располагаат со правото на заедничкиот имот, односно овој имот им припаѓа и на двајцата брачни другари. Заедничкиот имот на брачните другари всушност се стекнува за време на траење на брачната заедница.⁵⁶ Во рамките на поимот на заеднички имот на брачните другари може да се категоризираат различни видови на сопственички права. Па така како заеднички имот се сметаат сите права кои се сметаат за авторски и сродни, правата кои се поврзуваат со сопственоста од индустриски карактер, права кои произлегуваат од разни договори, односно договори кои брачните другари ги склучиле со трети лица, права кои се резултат на поседување на хартии од вредност, права кои се резултат на поседување на акции и удели и сл. Покрај овој заеднички имот на брачните другари може да стане збор и за нивни посебен имот. Во една општа смисла под овој посебен имот на брачните другари, треба да се подразбере оној имот кој тие го имале во моментот кога ја склучиле брачната заедница. Дополнително во рамките на овој посебен имот на брачните другари се опфатени и сите предмети кои се од значење за задоволување на потребите на брачните другари.⁵⁷ Во општото определување на поимот на посебен имот на брачните другари треба да се напомене дека оној имот кој брачниот другар ќе го стекне како резултат на наследство, имот кој брачниот другар ќе го стекне врз основа на дар и имот кој брачниот другар ќе го стекне врз основа на некоја правна работа исто така се смета за негов посебен имот.

Поимното определување на заедничкиот и посебниот имот на брачните другари е од значење за утврдување на правилата кои се применуваат во постапката за поделба на имотот во ситуација на развод на бракот. Може да зборуваме за два посебни

⁵⁶ Рашовиќ, З. (2005)., "Стварно право", Београд, стр. 245 - 249

⁵⁷ Закон за сопственост и други стварни права, Сл. весник на Република Македонија, бр. 18/2001, 92/2008, 139/2009, 35/2010

начини за поделбата на имотот на брачните другари по разводот на брак. Првиот начин на поделба на имотот на брачните другари е оној кој се спроведува на спогодбена основа. Додека пак вториот начин на поделбата на имотот на брачните другари во ситуација на развод на бракот е оној кој се спроведува со активно учество на судот. И двата начини на поделба на имотот на брачните другари предизвикуваат исти правни последици. Во практиката може да се забележи дека многу позачестена е ситуацијата во која судските органи учествуваат во поделба на имотот на брачните другари кои ја разведуваат брачната заедница. Учеството на судот во поделбата на имотот упатува на спор, упатува на несогласување. Ако се имаат во предвид односите кои постојат помеѓу брачните другари пред разводот на бракот и во време на траење на разводот на бракот, тогаш очекувано е поделбата на нивниот заеднички имот да не биде направена спогодбено, туку преку суд.

Кога се зборува за поделба на имотот на брачните другари по развод на бракот треба да се потенцира фактот дека оваа поделба се однесува на заедничкиот имот на поранешните брачни другари, односно имотот кој има статус на посебен е исклучен од постапката за поделба. Реализирањето на постапката за поделба на заедничкиот имот на поранешните брачни другари всушност го означува оној момент кога овој заеднички имот добива статус на посебен имот.

Многу често се случува разводите на брак да бидат проследени со интензивни расправи и тензии, кои се пренесуваат и пред надлежните органи. Овие расправи и тензии се присутни и во постапката за поделба на имотот на брачните другари кои се разведуваат. Со оглед дека се работи за спорна ситуација судот мора да постапува врз основа на определени критериуми, како би можел да направи правилна поделба на заедничкиот имот на поранешните брачни другари. Па така во оваа смисла судот ќе направи посебна процена на придонесот на секој од брачните другари за самата брачна заедница, за домаќинството, како и посебна процена на обврските кои ги извршувале брачните другари во смисла на одржувањето на домаќинството и во смисла на чувањето, воспитувањето и одгледувањето на децата. Имајќи ги во предвид овие критериуми судот може да направи утврдување на уделот на брачните другари во рамките на оној заеднички имот кој е предмет на поделба, како резултат на постапката за развод на брак.

Кога се зборува за поделба на имотот на поранешните брачни другари, односно брачните другари кои се разведуваат идеална ситуација би била оваа поделба да се направи спогодбено. Сепак во практиката се покажува дека најчесто бракоразводните парници се спорни парници, па следствено на тоа не постојат реални услови за дојде до спогодбена поделба на заедничкиот имот кој потекнува од брачната заедница која се разведува.

Поделбата на имотот на брачните другари кои се разведуваат има свое влијание и врз имотот на децата. Доколку при разводот на брак се утврди дека постојат малолетни деца или полнолетни деца над кои е продолжено родителското право, во судска постапка се одлучува за чување, воспитување и грижа на децата. Судот ценејќи ги најдобрите можни интереси на децата врши нивно доверување на чување и воспитување на еден од двајцата брачни другари кои се разведуваат. Во оваа поделба на имот на брачните другари посебно треба да се земат во предвид предметите кои им припаѓаат на децата, односно оние предмети кои се за задоволување на нивните основни потреби. Логично се наметнува заклучокот дека предметите кои им припаѓаат на децата кои потекнуваат од разведениот брак, при поделбата на имотот треба да му припаднат на оној брачен другар на кој децата му се дадени на чување, воспитување и одгледување.

9. Влијанието на економските аспекти врз разводот на бракот во услови на ковид криза

Сите претходни економски аспекти на разводот на брак кои беа разгледани и анализирани покажуваат посебни карактеристики во услови на постоење на глобална пандемија, односно во услови на постоење на ковид криза. Во изминатата година светот се соочува со најголемиот предизвик од неконтролираното ширење на корона вирусот. Како резултат на ова неконтролирано ширење на корона вирусот имаме постојано загрозување на државите во смисла на нивно нормално функционирање и можност за навремено одговарање на овие непредвидени ситуации.

Појавувањето на вирусот ковид – 19, самото по себе влијае во насока на изразени промени во сите сфери на општеството. Како резултат на оваа глобална пандемија доаѓа до една колективна неизвесност, несигурност и страв. Ваквите состојби во

глобалното општество влијаат и на меѓусебните односи на членовите на семејството, како и на меѓусебните односи на брачните другари. Во голем дел ова влијание може да се смета за негативно, па така како резултат на овие состојби доаѓа до нарушување на стабилноста на семејството, односно доаѓа до развод на брачната заедница.

Во услови на корона криза може да се зборува за различни причини кои доведуваат до разведување на брачната заедница. Во прв ред може да се истакнат несогласувањата кои постојат помеѓу брачните другари, како несогласувања кои во услови на корона криза само се интензивираат. Исто така проблем на брачните другари во време на корона криза се истакнува и губењето на работното место на еден или на двајцата брачни другари. Веќе го потенциравме фактот дека активната вклученост на брачните другари на пазарот на труд влијае на нивниот доход, односно влијае на нивната материјална состојба. Губењето на работното место го означува и моментот на дестабилност во материјална, односно финансиска смисла на брачните другари. Голем број на брачни двојки не успеваат да се справат со овие предизвици и како резултат на тоа се решаваат да го разведат својот брак.

Генералниот заклучок во однос на состојбата на невработеност во услови на корона криза е дека имаме зголемување на оваа стапка, односно доаѓа до зголемување на бројот на невработени лица. Од друга страна пак, за сметка на зголемувањето на бројот на невработени лица може да се забележи една тенденција на бројот на лица кои имаат активен статус на вработени. Овие дискрепенци со сигурност ги зафаќаат и брачните парови. Состојбата на невработеност доведува до неможност за остварување на егзистенција и за задоволување на основните потреби, како и потребите на семејството. Во такви услови брачната заедница станува ранлива, во смисла на разнишување на нејзината стабилност и многу често може да дојде до развод на бракот.

Брачните парови кои делумно или во целост го решиле станбеното прашање во услови на корона криза може да покажат разни нарушувања на нивните меѓусебни односи. Делумното решавање на станбеното прашање пред се се мисли на оние брачни другари кои се решиле да искористат разни кредитни линии за решавање на истото. Ако се има во предвид фактот дека во услови на корона криза доаѓа и до нарушување на материјалната состојба на брачните другари, тогаш постои оправдан страв кај брачните другари за нивната неможност навремено да ги сервисираат своите

кредитни обврски. Секако финансиско оптоварување на домашниот буџет се и сите останати финансиски обврски кои произлегуваат од потребата за задоволување на основните работи на семејството. Целосното решавање на станбеното прашање се однесува на брачните другари кои во целост ги обезбедиле имотно правните состојби, односно станот или куќата во која што живеат. Во услови на корона криза најголемиот број од членовите на семејството се дома. Токму нивната голема концентрација во домашни услови може да претставува опасност за нарушување на нивните меѓусебни односи.

Во услови на постоење на корона криза дури и да не можеме да зборуваме за разни миграциони процеси. Ако се имаат во предвид големиот број на рестриктивни мерки кои ги воведоа државите, карантините, потребите од самоизолација, јасен станува ставот дека имаме намалување на миграционите процеси. Сепак ова не означува дека во целост се елиминирани овие процеси, односно преку почитување на строго пропишани мерки може да стане збор за нивно реализирање.

Губењето на работните места во услови на корона криза задолжително влијае врз доходот на едно домаќинство. Неможноста на се поголем број на лица да ги задоволат своите основни потреби ги доведува до состојба на сиромаштија. Ако се имаат во предвид неповолните состојби во економскиот сектор како резултат на корона кризата, тогаш јасна станува опасноста од оваа состојба на сиромаштија. Најголемиот дел од семејствата се погодени од ваквите состојби во општеството, на директен или индиректен начин. Семејствата, брачните другари кои едноставно не можат да се справат со овие ситуации многу често запаѓаат во расправи, присутна е изразена тензија и сл. Следствено на овие тврдења може да се заклучи дека постојат и брачни парови кои поради неможност да ги разрешат овие предизвици се решаваат да ја разведат брачната заедница.

Процесите на транзиција посебно не би можеле да ги разгледуваме во услови на корона криза, од причина што истите се веќе завршени. Сепак последиците кои настанале како резултат на оваа транзиција во земјите многу лесно се чувствуваат денес во услови кога во светот владее светска пандемија. Процесите на глобализација на услови на пандемија покажуваат исто така свои специфичности. Најдобро овие глобализациски процеси може да се согледаат преку координираната акција на државите за решавање на проблемот со корона кризата. Сепак мора да се напомене

фактот за неподготвеноста на глобалното општество подеднакво да одговори на барањата на сите земји за целосна имунизација на населението, односно достапноста до вакцините против вирусот ковид – 19.

Во едно истражување од 2020 година дојдено е до заклучок дека имаме помалку бракови, а пораст на разводите во време на епидемија со корона вирусот во Република Северна Македонија. Во текот на 2020 година голем број на граѓани не успеале да ја крунисаат својата љубов со брак токму поради состојбата со корона кризата. Со забраните за масовни собири, веселби и масовни дружења, дојде до откажување на претходно закажаните свадби и венчавки. Истовремено за забележување е дека многу е мал бројот на лицата кои се решиле да склучат брак само пред матичар. Во Република Северна Македонија во текот на 2020 година се склучени 7000 бракови, што е за 4500 помалку во споредба со 2019 година. Во истражувањето исто така е опфатена и бројката на разведени бракови во земјата, конкретно бројката на разведени бракови во последното тромесечие од 2020 година. Утврдено е дека во последното тромесечие од 2020 година добиени се 357 извештаи за разведени бракови што претставува зголемување од 8,5 проценти во споредба со истиот период во текот на 2019 година.⁵⁸

Сите претходно разгледувани економски аспекти на разводот на брак покажуваат свои особености, односно покажуваат директна или индиректна врска со нарушувањето на стабилноста на брачната заедница. Покрај нивното индивидуално анализирање потребно е сите овие индикатори да бидат анализирани во една целина како би се дошло до заклучоци кои се релевантни и би ја дале најдобрата слика во однос на економските аспекти на разводот на брак. На некој начин сите овие економски детерминанти на разводот на брак меѓусебно се испреплетуваат и имаат меѓусебно директно или индиректно влијание, па токму затоа потребно е нивно изучување и анализирање во целина во смисла на брачната заедница, конкретно во смисла на разводот на брак.

⁵⁸ <https://360stepeni.mk/pomalku-sklucheni-brakovi-a-poveke-razvodi-vo-vreme-na-epidemija-so-koronavirus/>, пристапено на 01.04.2021 год.

IV Компаративен преглед на економските аспекти на разводот на брак

1. Економски аспекти на разводот на брак во Соединетите Американски Држави

Општото разгледување на економските аспекти на разводот на брак не е доволно да се сфати посебната поврзаност на економските детерминанти со разведувањето на брачната заедница. Во рамките на овој дел на трудот ќе направиме компаративно истражување и анализирање на економските аспекти на разводот на брак во различни држави. Така во оваа смисла посебно ќе бидат анализирани економските аспекти на разводот на брак во Соединетите Американски Држави, економските аспекти на разводот на брак во Англија, економските аспекти на разводот на брак во Србија, како и економските аспекти на разводот на брак во Хрватска. Ваквото компаративно разгледување е се со цел да се утврдат сличностите и разликите во економските аспекти на разводот на брак во овие држави.

Економските аспекти на разводот на брак покажуваат посебни одлики во Соединетите Американски Држави. И во рамките на американското општество е утврдено дека може да се најде директна врска помеѓу резличните економски детерминанти и разводот на брак, односно да се утврди влијанието на овие економски детерминанти врз брачните другари за нивно постапување во насока на разведување на брачната заедница.

Општиот заклучок во американското општество е дека разводите на брачните другари се скапи. Ангажирањето на адвокатите за бракоразводните парници, поделбата на имотот, па се до повторното остварување на сопствен приход на разведените брачни другари на свој начин влијаат врз материјалната состојба на поранешните брачни другари. Како резултат на сите овие работи доаѓа до постојано зголемување на трошоците за развод во американското општество. Покрај директниот трошок за поранешните брачни другари како резултат на разводот на бракот, постои импликација од разводот на бракот и врз економијата. Утврдено е дека постои значителна врска помеѓу стапките на развод на бракот и економската состојба на општеството.

Зголемувањето на стапката на разводите на брак во американското општество директно го попречува економскиот развој и раст. Во услови на зголемување на

стапката на разводи на брак доаѓа до зголемување на бројот на домаќинствата, при што секако се бара поголема моќ и ресурси. Фактот дека во Соединетите Американски Држави на младите лица им треба подолго време да се решат да стапат во брак, упатува на заклучок дека имаме едно делумно и фиктивно намалување на стапката на разводи во државата.

Во едно истражување на Институтот за истражување, брак и религија јасно е утврдено дека разводот го забавува економскиот раст на земјата. Покрај многуте фактори кои може да влијаат во насока на забавување на економскиот раст на земјата, посебно се истакнува и влијанието на разводите на брак во оваа насока. Се смета дека здравите бракови се тие кои го поттикнуваат економскиот раст, додека пак разводот на брачната заедница на директен или индиректен начин влијае негативно на економијата во целина.⁵⁹

Според Бирото за попис на Соединетите Американски Држави⁶⁰ во последните неколку години се забележува една тенденција на намалување на стапката на разводите на брак во земјата. Сепак овој податок не ја исклучува околноста дека токму како резултат на разведувањето на брачната заедница доаѓа и до спречување на економскиот развој и раст на земјата. Со разводот на брак неизбежно доаѓа до зголемување на потребите за домување, за енергија, за транспорт и други важни ресурси. Промените во семејната динамика на брачната заедница, како промени кои може да влијаат во насока на намалување на стапката на разведените бракови се основа за определени финансиски придобивки за целокупното американско општество. Всушност се инсистира на создавање на здрав, одржлив и стабилен брак кој би требало да не претставува товар за економијата, односно здрав брак кој ќе овозможи раст и развој на економијата во земјата.

Од друга страна може да се зборува и за влијанието на економските состојби во државата врз разводот на бракот во американското општество. Во овој дел различни аспекти имаат посебно значење во определувањето на економските детерминанти на разводот на брак. При разводот на брак поделбата на имотот секогаш претставува

⁵⁹ <https://www.investopedia.com/financial-edge/1112/how-divorce-can-adversely-affect-the-economy.aspx#:~:text=While%20divorces%20are%20expensive%20for,divorce%20rates%20and%20economic%20health.&text=A%20high%20divorce%20rate%20hampers,requires%20more%20power%20and%20resources.>, пристапено на 01.04.2021 год.

⁶⁰ <https://www.census.gov/>, пристапено на 01.04.2021 год.

комплексно прашање. Легислативата и судовите во американското општество се држат за принципот за правична поделба на имотот на брачните другари по разводот на бракот. И тука може да стане збор за заеднички и посебен имот на брачните другари. Следно прашање во разведувањето на бракот во американското општество на кое му се дава посебно значење е издржувањето на брачните другари по разводот на бракот, односно издржувањето на децата по разводот на бракот. Издржувањето на поранешниот брачен другар и на децата е опфатено под правилата кои се однесуваат на давањето на алиментација. Значителен број на брачни другари кои се развеле се покажало дека немаат доволно материјални средства за нивна основна егзистенција, па токму затоа се пристапува кон давањето на алиментација.⁶¹

Разводот на брак во американското општество може да се поврзе и со состојбите на сиромаштија. Кај брачните другари кои немаат деца од заедничкиот брак забележано е зголемување на разликите во стапките на сиромаштија, главно поради поголемата економска ранливост на оние лица кои се пониско образовани во рамките на брачната заедница. Утврдено е дека разводот ги зголемува ризиците за запаѓање во состојба на сиромаштија кај жените, пред сè како резултат на нивното пониско образование. Додека пак од друга страна не постои директна врска на разводот на брак со состојбата на сиромаштија на мажите. Од друга страна пак поголемата независност на жената, нејзиното стекнато повисоко образование, нејзината еманципираност упатува на заклучок за едно слободно напуштање на брачната заедница од страна на жената. Ефектот на независност на жената и дава една сигурност за излегување од брачната заедница, знаејќи дека истата ќе биде материјално обезбедена и по разводот на бракот.

Разводот на брак директно влијае на материјалната состојба на поранешните брачни другари. Разводот на брак има многу штетни ефекти врз приходите на семејствата и идните генерации. Во едно истражување во Соединетите Американски Држави е утврдено дека кога семејството е целосно, односно кога не постои развод на брак и кога во семејството имаме деца семејните приходи просечно изнесуваат 43 600 американски долари, додека пак од друга страна во ситуација кога постои развод на брак семејните приходи во просек изнесуваат 25 300 американски долари. Со други

⁶¹ Oldham, J. T., (2016). "Economic Consequences of Divorce in the United States: Recent Developments", Houston Law Center, No. a-5, стр. 1-14

зборови приходот на домаќинството се намалува во просек од 42 проценти, како директен резултат на разводот на бракот.⁶²

2. Економски аспекти на разводот на брак во Англија

Разводот на брак како феномен присутен и во рамките на англиското општество, односно постои прецизна законска регулатива која прави нормирање на постапката за реализирање на разводот на брак, како и причините и условите кои задолжително мораат да бидат исполнети. Пред да се обидеме да ги определиме економските аспекти на разводот на брак во Англија ќе наведеме податоци од едно истражување кои се однесуваат токму на разведувањето на бракот во Англија, се со цел да се согледаат состојбите. Па така биле утврдени следните заклучоци: дека дури 42 % од склучените бракови завршуваат со разводи, повеќе од 235000 лица се развеле во текот на 2011 година, просечната возраст на разведените лица од машки пол изнесува 44,5 години, додека пак просечната возраст на разведените лица од женски пол изнесува 42,1 година, во повеќе од половина од разводите има деца кои потекнуваат од тој брак кој се разведува и сл.⁶³

Поделбата на имотот на брачните другари секогаш претставува прашање кое предизвикува посебен интерес, од причина што токму оваа поделба на имотот треба да им овозможи успешно понатамошно функционирање и живеење на разведените брачни другари. Според позитивното право на Англија може да се заклучи дека судовите имаат многу широки дискрециони овластувања кога станува збор за поделба на имотот на брачните другари кои се разведуваат. Па така во оваа смисла судот има потполно право да прави прераспределба на имотот, да организира продажба на имотот, да реализира паушални плаќања, да реализира периодични плаќања, да издава налози кои се однесуваат на пензија и сл. Постојат повеќе критериуми кои треба да бидат земени во предвид од страна на судот при поделбата на имотот, но секако најважен критериум е благосостојбата на децата од семејството, односно благосостојбата на децата кои потекнуваат од брачната заедница која се разведува. Во

⁶² <http://marrpedia.org/effects.of.divorce.on.financial.stability>, пристапено на 01.04.2021 год.

⁶³ <https://www.relate.org.uk/sites/default/files/separation-divorce-factsheet-jan2014.pdf>, пристапено на 05.04.2021 год.

судската практика на Англија, конкретно во случајот на Miller v. Miller,⁶⁴ утврдени се три посебни компоненти на правичноста која мора да биде присутна при разведувањето на брачната заедница. Па така во оваа смисла посебно треба да се утврдат потребите на брачните другари кои се разведуваат, како и потребите на децата, паричните надоместоци кои треба да бидат дадени по разводот на бракот, како и поделбата на имотот. Со оглед на фактот дека во најголемиот број на случаи потребите ги надминуваат средствата, потребите честопати ќе бидат определувачки фактор и затоа, во многу случаи, другите компоненти на правичност не играат многу важна улога, или воопшто каква било улога.

Финансиските случувања во општеството, општата економска клима исто така може да се доведе во корелација со разводите на брак. Па така оваа економска клима во државата може да биде разгледувана како причина за зголемување на бројот на разводи во државата и како причина за намалување на бројот на разводи во државата. Според некои теоретичари можеме да зборуваме за зголемување на бројот на разводи во услови на неповолни економски состојби во државата, како резултат на зголеменото финансиско оптоварување, промените во структурата на вработеноста, како и промени кои настануваат во животниот стил како резултат на овие неповолни економски состојби. Стапката на невработеноста во Англија и неповолните состојби на пазарот на труд, како и нестабилноста со пазарот на недвижност може да се поврзат со семејната нестабилност. Во вакви услови постојат и поединци кои сметаат дека поради нивните ниски примања, ќе добијат поповолно решение за развод на бракот. Спротивно на оваа теорија, алтернативната теорија сугерира дека брачната заедница ќе биде помалку изложена на ваквите негативни влијанија од економски аспект, па во такви услови доаѓа до зголемување на семејната солидарност за време на тешките периоди и следствено на тоа се одложува потребата од разведување на брачната заедница. Имајќи ги во предвид ваквите тврдења се доаѓа до заклучок дека семејствата кои се решиле да ја продолжат брачната заедница во неповолни економски услови во општеството, успеваат да ја подобрат својата благосостојба во домот.⁶⁵

⁶⁴ Miller v. Miller, United Kingdom House of Lords Decisions, 2006, <http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/uk/cases/UKHL/2006/24.html&query=title+%28+miller+%29&method=boolean>, пристапено на 05.04.2021 год.

⁶⁵ <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/divorce/bulletins/divorcesinenglandandwales/2013>, пристапено на 05.04.2021 год.

Следејќи ги официјалните статистики за разводот на брак во Англија може да се дојде до определени заклучоци, односно статистиките за развод на брак може да се доведат во корелација со состојбите во економијата во земјата. Генералниот заклучок е дека добрите состојби во економијата во земјата генерираат и добри состојби во рамките на семејството, во рамките на брачната заедница. Всушност може да се забележи една тесна поврзаност на случувањата во економската сфера и случувањата во рамките на брачната заедница. Проблемите со економијата на земјата не влијаат само на работите како што се каматните стапки, банките и малите бизниси, туку и на многу други делови од секојдневниот живот. Тоа може да предизвика нестабилност на пазарот на труд, односно проблеми при наоѓање на работа, при што доаѓа до пораст на стапката на невработеност во земјата. Дополнително трошоците на живот растат, а состојбата на невработеност влијае негативно на буџетите на домаќинствата. Сите овие случувања директно влијаат на нарушување на стабилноста на семејствата, стабилноста на брачната заедница, како и на развод на брачната заедница. Сите овие притисоци можат да имаат многу негативно влијание врз односите на луѓето, натрупувајќи дополнителен стрес што може да ги влоши постојаните проблеми во бракот.

Во едно истражување од 2014 година спроведено во Англија утврдено е дека разводот на брак нанесува директна штета на пазарот на труд, односно разводот штети на работните места. Според истражувањето било заклучено дека 9 проценти од луѓето во Англија морале да ја напуштат сопствената работа, сопственото работно место како резултат на нивниот развод на брак или пак постои колега во работната средина кој се нашол во иста ситуација. Разводот на брак претставува стресна ситуација, па како резултат на тоа дури 16 проценти од вработените морале да земат боледување од работното место, како би можеле полесно да се справат со ново настанатата ситуација. Исто така разводот на брак влијае и врз продуктивноста на работното место, односно 15 проценти сметаат дека разводот на брак негативно влијае врз продуктивноста на работното место. Стопанските комори во земјата посебно ја истакнуваат врската која што постои помеѓу благосостојбата на вработените и деловната продуктивност. Се

проценува дека разводот ја чини англиската економија до 46 милијарди фунти секоја година.⁶⁶

3. Економски аспекти на разводот на брак во Србија

Според официјалните статистики во Република Србија во текот на 2019 година склучени се вкупно 35 570 бракови, што претставува пад од 2,1 % во однос на 2018 година. Истовремено, 28 113 склучени први бракови укажуваат на пад од 3,1 % во однос на 2018 година. Бројот на склучени бракови на 1 000 жители изнесува 5,1. Просечната старост при склучување на брачната заедница изнесува 34,5 години за лицата од машки пол и 31,1 години за лицата од женски пол. Од друга страна бројот на разведени бракови во текот на 2019 година изнесува 10 899, за разлика од 2018 година кога бројот на разведени бракови изнесувал 9995 разведени бракови.⁶⁷

Општиот заклучок е дека во Србија од година во година имаме склучување на се помалку бракови, за сметка на разводот на брак кој е во тенденција на постојан пораст. Причините за развод на бракот може да се од најразлична природа, односно различни фактори влијаат на брачните другари истите да ја разведат брачната заедница. Кога се зборува за економските аспекти на разводот на брак во Србија треба да се потенцира фактот дека токму економските причини не се доминантни во вкупното определување на причините за развод на бракот во ова општество. Ова тврдење е како резултат на состојбата со разводите на брак во Србија во текот на 90-те години, кога економската криза во земјата ги држеше семејствата на куп, дури и во ситуација на нефункционалност на семејството, се со цел да се намалат трошоците.

Имотот на брачните другари кои треба да се подели по разводот на брак претставува основа за нивно понатамошно функционирање. Постапката за поделба на имот на поранешните брачни другари според српското законодавство е издвоена од постапката за развод на бракот. Кај поделбата на имотот на брачните другари може да стане збор за заеднички и посебен имот, па следствено на тоа се применуваат правилата за нивната поделба. При поделбата на имот на брачните другари потребно е

⁶⁶ https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/british-businesses-are-suffering-as-a-result-of-divorce-and-separation, пристапено на 05.04.2021 год.

⁶⁷ <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/stanovnistvo/zakljuceni-i-razvedeni-brakovi>, пристапено на 05.04.2021 год.

утврдување на вкупниот обем на сопственоста која треба да се подели помеѓу брачните другари, како и утврдување на придонесот кој го имал секој од брачните другари за оформување на тој заеднички имот.

Покрај поделбата на имотот на поранешните брачни другари, економски импликации на разводот на брак предизвикува и чувањето, воспитувањето и одгледувањето на децата по разводот на брак. Судот е тој кој донесува одлука за чување, одгледување и воспитување на децата по разводот на брак, односно судот определува децата со кој родител ќе продолжат да живеат по разводот на брачната заедница. Во оваа смисла потребно е да се донесе и одлука за оној имот кој им припаѓа на децата, односно оној имот кој им е потребен за задоволување на нивните основни потреби. Исто така судот го решава и прашањето за издржување на поранешните брачни другари, односно издржување на децата кои потекнуваат од брачната заедница која се разведува. Решавањето на прашањето за издржување на децата по разводот на брак е задолжително, ако се има во предвид фактот дека голем број на деца кои потекнуваат од разведени бракови, по разводот за брак стравуваат за својата економска сигурност.

Кога се зборува за разводот на брак во Србија може да се дојде до заклучок дека голем е бројот на млади брачни парови кои се решаваат да ја разведат брачната заедница. Разведувањето на брачната заедница кај оваа категорија на лица пред се се должи на фактот што тие без размислување влегуваат во брачната заедница, без притоа да ги имаат во предвид сите обврски кои произлегуваат од бракот, но и поради лошата економска ситуација која влијае на можноста за правилно и успешно функционирање на семејството. Кризата во економијата, како криза која најчесто се рефлектира и во семејството неизбежно доведува и до семејни конфликти, кои во голем случај завршуваат со разведување на брачната заедница. Искуството говори дека во ситуација кога луѓето не можат да обезбедат доволно средства за живот почнуваат меѓусебно да се обвинуваат, при што едниот брачен другар го обвинува другиот. Овие состојби доведуваат до лоши односи и губење на довербата, а на крај и до развод на бракот.

Високата стапка на невработеност и ниските стапки на вработеност во Србија директно влијаат на проширување на социјалните проблеми во земјата. Состојбата на невработеност неизбежно доведува до психолошка криза кај поединците и начинот на

нивното живеење. Па така како резултат на оваа психолошка криза може да се забележи нарушување на односите во рамките на семејството, нарушување на стабилноста на брачната заедница, па и нејзино разведување и сл. Во контекст на разводот на брак може да се разгледа и сиромаштијата во земјата. Невработените лица јасно е дека не остваруваат никаков приход, па во голем дел истите може да се најдат во состојба на сиромаштија. Неможноста на голем број на брачни парови да се справат со овие предизвици кои настануваат како резултат на сиромаштијата може да влијаат во насока на разведување на бракот. Неработењето на голем дел од лицата, придонесува и за намалување на бруто домашниот производ на земјата во однос на потенцијалниот. Во такви услови не би можело да се зборува за развиено стопанство и за квалитетен животен стандард. Во услови на неразвиено стопанство и низок животен стандард постои опасност од нарушување на стабилноста во семејството, односно до нарушување на стабилноста на брачната заедница.⁶⁸ Невработеноста е посебен проблем кај младите лица во Србија, а следствено на тоа и кај младите брачни парови. Постои категоризирање на ранливите категории на лица во смисла на нивната позиција на пазарот на трудот. Според оваа категоризација токму младите лица се определени како една од ранливите категории на пазарот на труд.⁶⁹ Неможноста на младите лица да се вклучат во пазарот на труд влијае врз нивната одлука за склучување на брак, а пак доколку веќе се во брачна заедница ваквата состојба на неможност активно да се вклучат во работниот процес влијае врз нивната одлука да го разведат бракот.

Официјалните податоци покажуваат дека бројот на разводи е во пораст, и има многу причини за тоа. Економската независност на жените има најголемо влијание, тие станаа еднакви во материјалниот придонес кон семејството и сакаат еднаквост во донесувањето одлуки, односно во емотивните односи. Традиционалниот модел на брак, кој сè уште постои во свеста на сите нас, подразбира различна улога за жените. Тоа подразбира нејзина поголема подреденост кон семејството, повеќе вложување во контекст на извршување на семејните обврски. Конфликтот на овие два модела доведува до проблеми во односите на младите парови. Мажите тешко се откажуваат

⁶⁸ http://saradnja.rs/bep/baza_znanja/documents/labor-policy/Brif%201%20Nezaposlenost.pdf, пристапено на 05.04.2021 год.

⁶⁹ Krstic, G., Arandarenko, M., Nojkovic, A., Vladislavljevic, M. (2010)., "Položaj ranjivih grupa na tržištu rada u Srbije", UNDP Srboja, Beograd, 36 - 38

од доминацијата и тешко прифаќаат промени. проблемот е што идеалот на маж и жена да имаат брак е многу различен. Како прво, идејата за таканаречена вистинска љубов, која ги збунува односите, затоа што е преценета и наметната од медиумите. Младите парови не се сигурни што всушност се подразбира под тој поим. И, кога односите не се како што се замислени, често се смета дека тоа не е вистинска љубов, и на тој начин се отстранува одговорноста за неуспехот да се прилагодат на заедницата.

Економските аспекти на разводот на брак во Србија би требало да се анализираат во една целина, како би можеле да се извлечат релевантни заклучоци. Состојбите во економската сфера во Србија се такви што директно влијаат на материјалната состојба на поединците, стапките на вработеност и невработеност, сиромаштијата, обемот на имотот и сл. Состојбите на брачната заедница во Србија би требало да се проучуваат во контекст на овие економски детерминанти, како би можело да се утврдат економските аспекти на разводот на брак во земјата.

4. Економски аспекти на разводот на брак во Хрватска

Согласно позитивното право на Република Хрватска и според општите ставови на јавноста разводот на брак се смета како нормална појава во ситуација кога се исполнети условите, односно причините кои дозволуваат да дојде до разведување на брачната заедница. Бракот се разведува од страна на надлежниот орган, односно од страна на судот. Како основни причини за разводот на бракот се истакнуваат следните, и тоа: тешкото и трајното нарушување на брачните односи, ако од престанувањето на брачната заедница поминало повеќе од една година, како и спогодбеното разведување на разводот на брак.

Што се однесува пак до економските аспекти на разводот на брак во Република Хрватска потребно е истите да се разгледуваат на сличен начин како и кај останатите земји, се посебен акцент на поделбата на имотот, поврзувањето на сиромаштијата и разводот на брак, материјалната состојба и разводот на брак во земјата, состојбите на пазарот на труд и разводот на брак и сл.

Поделбата на имотот на брачните другари кои се разведуваат претставува последица од разводот на брак. Преку поделбата на имотот се очекува да се утврди кој дел од имотот ќе му припадне на брачниот другар. И хрватското законодавство прави

поделба на заеднички и посебен имот на брачните другари. Заедничкиот имот е имотот кој е стекнат во текот на брачната заедница, додека пак посебниот имот е имотот кој брачните другари го имале во време на склучувањето на брачната заедница. Во Хрватска постои една посебност во однос на поделбата на заедничкиот имот на брачните другари кои се разведуваат, а тоа е дека судот не го утврдува придонесот на секој од брачните другари како би можел да направи поделба на имотот. Се смета дека целокупниот имот кој има статус на заеднички им припаѓа на брачните другари, и при развод на бракот истиот треба да се подели на еднакви делови.⁷⁰

Состојбите на пазарот на труд во Хрватска исто така може да се доведат во корелација со разводот на брак во земјата. Може да се дојде до заклучок дека лицата кои имаат статус на невработени, а се наоѓаат во брачна заедница многу често може да дојдат во ситуација истата таа заедница да ја разведат.

И по разведувањето на брачната заедница постојат проблеми од економска природа за брачните другари, кои може да настанат како резултат на нивната неможност за задоволување на основните потреби. Се со цел да се разрешат овие состојби се предвидува издржување на брачните другари во ситуација на развод на бракот. Одредбите за издржување на брачниот другар посебно добиваат на важност за време на траење на кризни состојби во економијата и во владеење на состојба на сиромаштија, бидејќи должност за издржување во случај на невработеност има и поранешниот брачен другар на невработеното лице, доколку се исполнети законските услови. Во случај на развод на брачната заедница правото на издржување може да го остварат само оние брачни другари кои немаат доволно средства за живот или немаат во сопственост имот од кој би можеле да остварат приходи, и дополнително не се способни да работат или не можат да се вработат. Издржувањето на брачниот другар судот го определува во редовни месечни исплати однапред, но по барање на брачниот другар кој се издржува, судот може да донесе одлука за исплата на еднократен надоместок за издржување.

Потешкотиите во поглед на материјалната состојба влијаат на младите за тоа дали истите ќе стапат во брак или не. Овие потешкотии во материјалната состојба исто така влијаат и на веќе склучените бракови, односно на брачните другари во насока на

⁷⁰ Zakon o vlasnistvu i drugim stvarnim pravima, Narodne novine, 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14

нарушување на стабилноста на брачната заедница, па дури и разведување на бракот. Во Хрватска е утврдено дека токму економските проблеми во рамките на брачната заедница, како и лошата социоекономска позадина претставуваат чести причини за брачни нестабилности, вклучително и за развод на бракот. Процесите на транзиција кои неизбежно ја зафатија и Хрватска имаат свое влијание врз сите сфери на општеството, па така доаѓа до менување на политичкиот систем, културата, ставовите, традицијата, економскиот систем, вредностите и сл. Сите овие промени кои настануваат во текот на транзицискиот период и пост – транзицискиот период влијаат и на демографските процеси во земјата.⁷¹ Ако се анализира бројот на разводи во Хрватска според податоците на Евростат⁷² може да се дојде до заклучок дека Хрватска се наоѓа на дното по бројот на разводи во целата Европска Унија.

Некои автори во Хрватска разводот на брак го доведуваат во корелација со степенот на образование на брачните другари, како и со социоекономскиот статус. Според првата процена утврдено е дека постои една негативна врска помеѓу степенот на образование и разводот на брак во Хрватска. Утврдено е дека високообразованите лица од машки пол имаат 17,3 % помал ризик за развод, додека пак високообразованите лица од женски пол имаат 11,2 % помал ризик за развод на брачната заедница. Но кога во рамките на анализата се вклучува и старосната граница на брачните другари кога се решиле да стапат во брак, тогаш состојбата се менува. Па така е утврдено дека ризикот од развод на брак кај мажите е помал без разлика на степенот на нивното образование и без разлика на нивната возраст. Кај жените имаме сосема спротивна ситуација, односно жените кои се високообразовани многу почесто се решаваат да ја разведат брачната заедница за разлика од мажите. Во определувањето на причините за развод на брак во хрватското општество мора да се споменат и традиционалните сфаќања за брачната заедница и за семејството. И понатаму опстојува мислењето дека жената е таа која треба да се грижи за семејството и за домаќинството, за разлика од мажот кој треба да ја обезбеди егзистенцијата на семејството. Но, се поголем е бројот на жените кои активно се вклучуваат во пазарот на трудот, односно се вработуваат и во таква улога токму жените се многу

⁷¹ Philipov, D. i Dorbritz, J. (2003)., "Demographic consequences of economic transitioning countries of Central and Eastern Europe" Council of Europe Publishing, стр. 56 - 61

⁷² <https://ec.europa.eu/eurostat>, пристапено на 06.04.2021 год.

пооптоварени за разлика од мажите, извршувајќи ги своите работни задачи на работното место, како и извршувајќи ги домашните обврски. Во голем број на случаи токму оваа голема оптеретеност на жените е од пресудно значење истите да се решат да ја разведат брачната заедница. Може да се дојде до заклучок дека жените кои се високообразовани и кои имаат поголем економски потенцијал во смисла на нивна активна вклученост на пазарот на труд се помалку се согласуваат да ги извршуваат овие две улоги истовремено, односно се помалку се согласуваат и активно да бидат вклучени во работниот процес и целосно да се грижат за домаќинството, па токму затоа многу често се решаваат да ја разведат брачната заедница, односно да побараат развод на брак.⁷³

⁷³ Međimurec, P. i Čipin, I. (2019)., "Tko se češće razvodi? Obrazovanje i bračna (ne)stabilnost u Hrvatskoj", Revija za sociologiju, 26 (3), стр. 284

V Истражувачки дел на трудот – емпириски дел

1. Преглед на статистички податоци за разведени бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 – 2010 година

Во рамките на овој дел на трудот ќе биде направено емпириско истражување во врска со разведените бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 – 2010 година. Истражувањето е потребно се со цел да се утврди бројката на разведени бракови во земјата од година во година во периодот на истражување, Дополнително бројките на разведени бракови потребно е да се доведат во корелација со определени економски детерминанти, како би можеле да утвдиме дали постои причинско - последична врска помеѓу овие економски детерминанти и одлуката на брачните другари да ја разведат брачната заедница.

Предметот на истражувањето се поврзува со определување на влијанието на економските детерминанти врз брачните другари истите да постапуваат во насока на разведување на нивната брачна заедница. Предметот на истражувањето ќе можеме да го постигнеме ако во предвид ги имаме теоретските излагања во врска со поврзаноста на економските аспекти и разводот на брак.

Истражувањето има и своја цел, односно се очекува преку истото да се утврди дали постои причинско последична врска помеѓу разните економски детерминанти во општеството и одлуката на брачните другари за разведување на бракот. Преку истражувањето се очекува да се определи директната врска на економските детерминанти и разводот на брак.

Истражувањето се заснова на неколку хипотези, основна и дополнителни хипотези. Основната хипотеза е онаа според која се тврди дека лошата економска состојба во државата директно влијае врз брачните другари истите да постапуваат во насока на разведување на брачната заедница. Како дополнителни хипотези на истражувањето можеме да ги потенцираме следните, и тоа:

- подобрувањето на условите и околностите во економската сфера на општеството се во директна врска со намалување на бројот на разведени бракови во државата,

- во услови на постоење на корона криза, доаѓа до зголемување на бројот на разведени бракови.

Истражувањето е засновано на официјални статистички податоци кои се објавени од Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија, како податоци кои се однесуваат на бројот на склучени и разведени бракови по години во државата, во периодот од 2020 до 2010 година.⁷⁴ Конкретно ќе бидат анализирани статистички податоци кои се публикуваат преку Соопштенијата за склучени и разведени бракови во Република Северна Македонија за соодветните години кои се предмет на истражување. За потребите на истражувањето од посебна важност се статистичките податоци кои се однесуваат на разведените бракови во државата.

Искористени се неколку индикатори на истражување, како би се постигнале предметот и целите на истражувањето. Па така во оваа смисла посебно се искористени следните индикатори, и тоа: вкупниот број на разведени бракови по години, вкупниот број на склучени бракови, соодносот на склучени и разведени бракови, бројот на разведени бракови по месеци, како и бројот на разведени бракови според возраста на брачните другари. Сите податоци кои се однесуваат на различните аспекти на разводите на брак во државата ќе бидат претставени во табели и графикони.

Територијалниот опфат на истражувањето се определува на територијата на целата држава. Додека пак временската рамка на истражувањето го опфаќа периодот на разведени бракови од 2020 година до 2010 година.

Табела број 1

Број на разведени бракови во Република Северна Македонија, во период 2020 – 2010 година

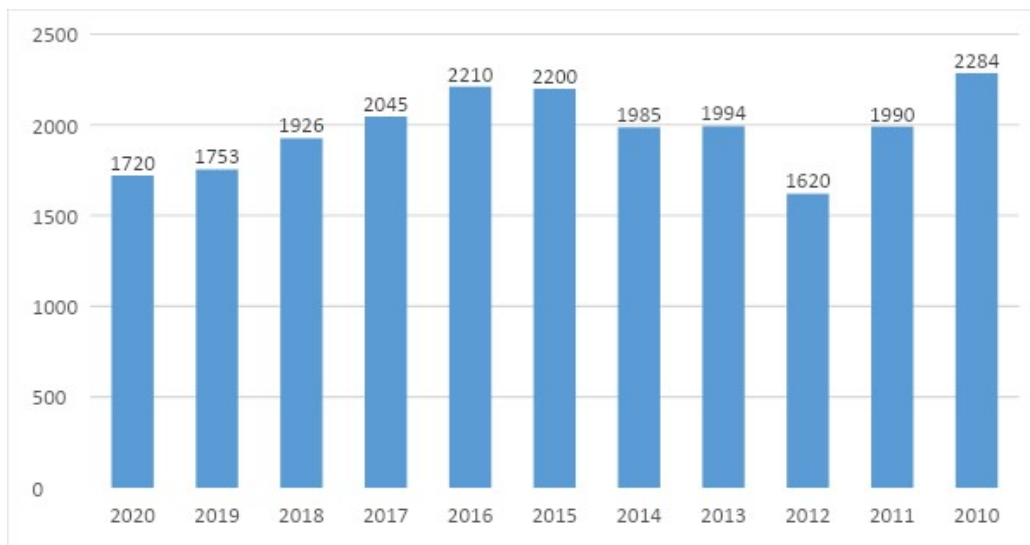
Година	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	Вкупно
Број на развод	2284	1990	1620	1994	1985	2200	2210	2045	1926	1753	1720	21 727

⁷⁴ <https://www.stat.gov.mk/>, пристапено на 06.04.2021 год.

и												
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Графикон број 1

Број на разведени бракови во Република Северна Македонија, во период 2020 – 2010 година

Претходните податоци ја даваат тенденцијата на движење на разведените бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 година до 2010 година. Од презентираниите податоци може да се заклучи дека бројката на разведени бракови покажува различни тенденции во текот на годините во истражувачкиот период. Најдобро различните тенденции на движење на бројката на разведени бракови може да се согледа на графиконот број 1. Треба да се истакне 2020 година во која бројката на разведени бракови е најголема, односно имаме вкупно 2 284 разведени бракови. Додека пак од друга страна во текот на 2018 година имаме најмала бројка на разведени бракови која изнесува 1 620. Високата бројка на разведени бракови во текот на 2020 година не можеме да не ја доведеме во корелација со ковид кризата која започна како резултат на глобалната пандемија во текот на месец март 2020 година. Ковид кризата директно влијаеше на многу сфери во општеството, па така дојде до нарушување на функционалноста на пазарот на труд, се намали стапката на вработеност, се зголеми стапката на невработеност, се зголемија социјалните проблеми на граѓаните, доаѓа до зголемување на степенот на сиромаштија, се

зголемува стапката на семејното насилство и сл. Сите овие околности директно влијаат врз стабилноста на брачната заедница, па во оваа смисла очекувана е оваа висока бројка на разведени бракови во текот на 2020 година.

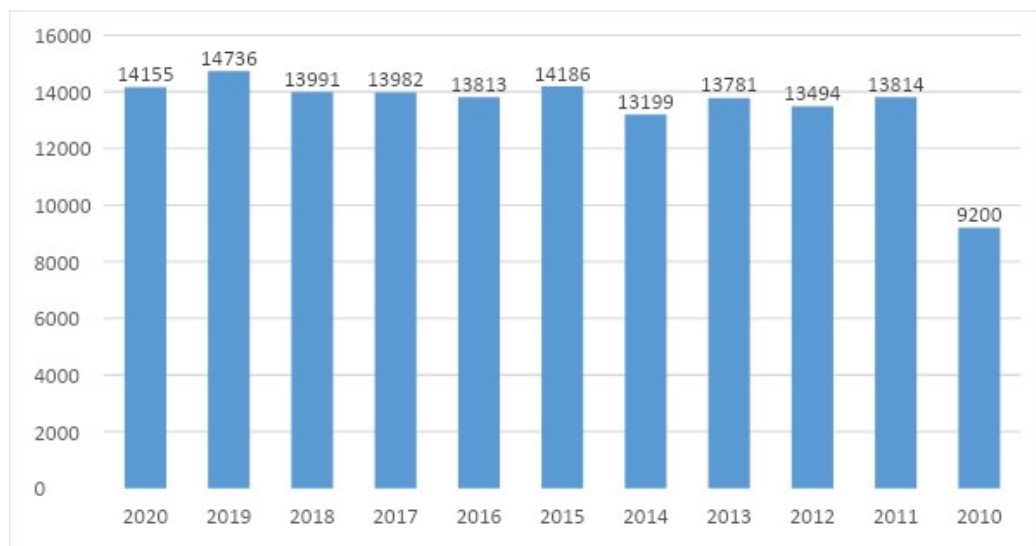
Табела број 2

Број на склучени бракови во Република Северна Македонија, во период 2020 – 2010 година

Година	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	Вкупно
Склучени бракови	9200	13814	13494	13781	13199	14186	13813	13982	13991	14736	14155	148351

Графикон број 2

Број на склучени бракови во Република Северна Македонија, во период 2020 – 2010 година

Покрај анализата на бројот на разведени бракови, потребно е да се направи анализа и на бројот на склучени бракови во Република Северна Македонија во периодот од 2020 до 2010 година, со оглед на фактот дека за да можеме да зборуваме за развод на брак, во претходна фаза потребно е склучување на брак во смисла на исполнување на законските услови. Бројките кои се презентирани зборуваат за една

константност на бројот на склучени бракови во земјата, со исклучок на 2020 година кога се забележува драстичен пад на бројот на склучени бракови, кој изнесува само 9200. Оваа мала бројка на склучени бракови во текот на 2020 година се должи на глобалната пандемија од корона вирусот, како и на бројните ограничувања на големи собири, постоење на посебни протоколи за склучување на граѓански бракови, забрана за музички настапи и сл. Константноста на склучени бракови од 2010 па се до 2019 година се движи од една бројка околу 14000 склучени бракови, со мали отстапки нагоре или надолу. Како година во која имаме склучено најголем број на бракови е 2011 година, односно 14 736 склучени бракови.

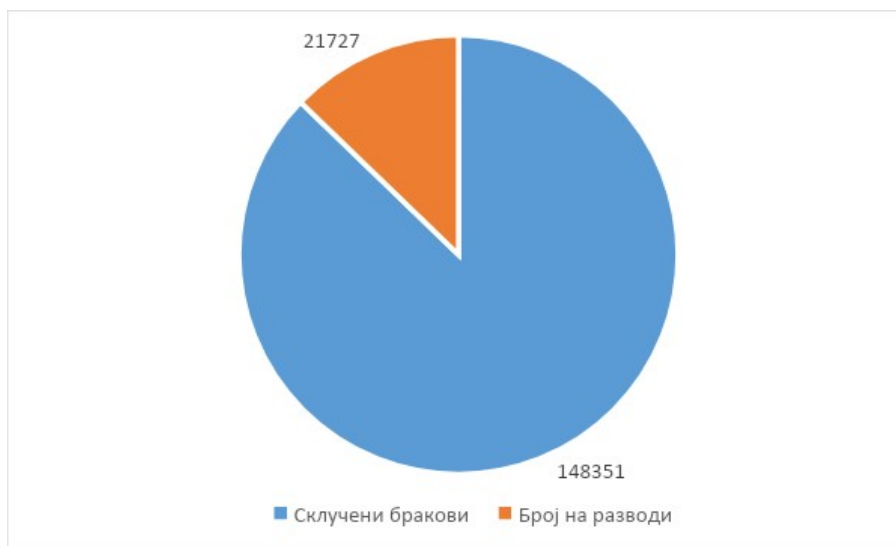
Табела број 3

Сооднос на склучени бракови и разведени бракови во Република Северна
Македонија, во период 2020 – 2010 година

Година	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	Вкупно
Склучени бракови	9200	13814	13494	13781	13199	14186	13813	13982	13991	14736	14155	148351
Број на разводи	2284	1990	1620	1994	1985	2200	2210	2045	1926	1753	1720	21727
Сооднос	24,8 %	14,4 %	12,0 %	14,4 %	15,0 %	15,5 %	15,9 %	14,6 %	13,7 %	11,8 %	12,1 %	14,6 %

Графикон број 3

Сооднос на склучени бракови и разведени бракови во Република Северна
Македонија, во период 2020 – 2010 година

Бројот на склучени бракови и бројот на разведени бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 година до 2010 година е значаен за определување на соодносот на склучените и разведените бракови во земјата во дадениот период. Како што може да се види од презентираниите податоци од анализираниот период од 2020 – 2010 година дури 15 % од браковите завршуваат со развод на бракот. Овој сооднос на склучени и разведени бракови е различен во соодветните години на истражување, односно покажува или минимални тенденции на пораст или минимални тенденции на опаѓање со исклучок на некои години.

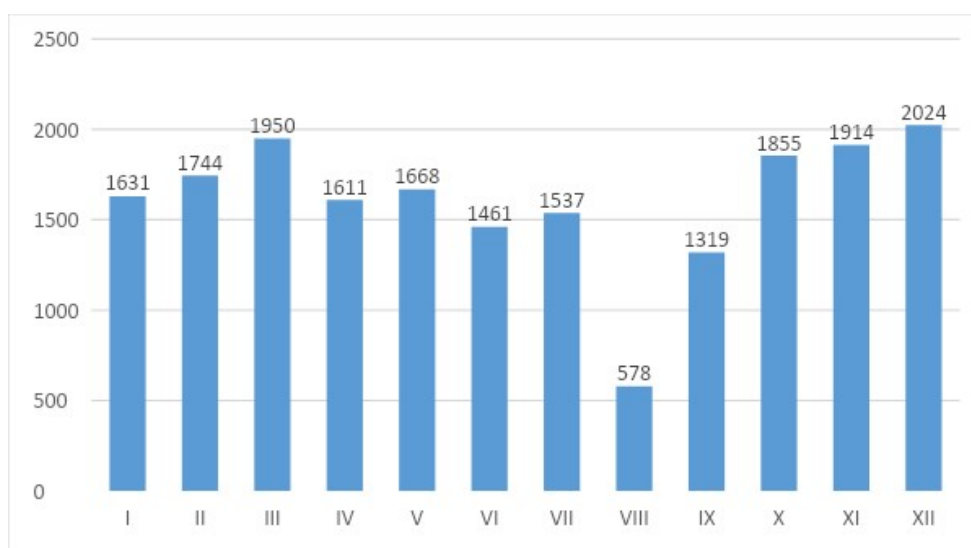
Табела број 4

Број на разведени бракови по месеци во Република Северна Македонија, во
период 2020 – 2010 година

Година/Месе ц	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2020	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2019	141	149	187	187	167	161	172	43	114	202	244	223
2018	122	128	151	151	147	143	147	63	131	149	172	116
2017	186	196	220	157	177	155	124	42	112	198	203	224
2016	181	207	245	187	158	39	62	79	173	219	221	214
2015	166	212	208	190	160	174	213	74	136	209	226	232
2014	159	181	236	188	196	181	182	66	157	234	183	247
2013	195	190	185	203	169	177	158	49	150	189	175	205
2012	170	166	181	206	195	140	178	62	125	161	151	191
2011	175	176	157	131	132	147	154	53	111	149	185	183
2010	136	139	180	162	167	144	147	47	110	145	154	189
Вкупно	1631	1744	1950	1611	1668	1461	1537	578	1319	1855	1914	2024

Графикон број 4

Број на разведени бракови по месеци во Република Северна Македонија, во период 2020 – 2010 година

Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија прави истражување на разведените бракови во земјата и според месеците во кои се случувале овие разводи. Податоците кои се презентирани претходно се однесуваат на овој индикатор, односно бројот на разведени бракови по месеци во текот на годината, во периодот кој се анализира и истражува од 2020 година до 2010 година. Тука треба да се напомене фактот дека изостануваат податоците од 2020 година со оглед дека Државниот завод за статистика сеуште го нема објавено Соопштението за склучени и разведени бракови во текот на 2020 година. Од презентираниите податоци може да се заклучи дека во различни месеци од годината имаме различни бројки во однос на бројот на разведени бракови во земјата. Како месец во кој најчесто се случуваат разводи на бракот е истакнат месец декември, со 2 024 разводи на брак во вкупниот период на анализа. Додека пак како месец во кој најмалку се случуваат разводи тоа е

месец август, со 578 разводи на брак во вкупниот број на анализа. Оваа мала бројка на разводи во месец мај сметаме дека пред се се должи на судската ферија, односно судскиот одмор кој трае токму во овој месец. Ако се има во предвид фактот дека токму судот е тој кој е надлежен за разведување на брачната заедница, тогаш ваквите ниски бројки во текот на месец август се сосема очекувани.

Табела број 5

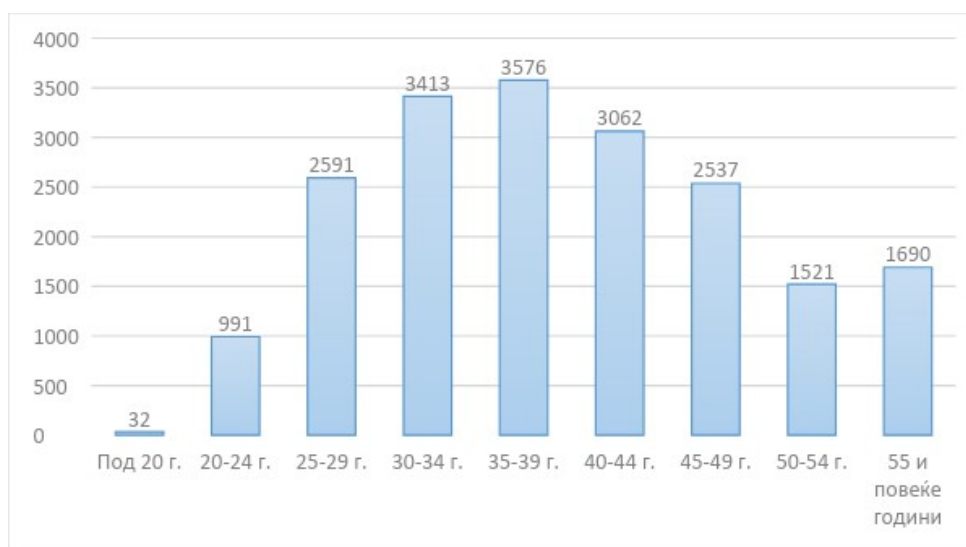
Број на разведени бракови според возраста на брачните другари во Република Северна Македонија, во период 2020 – 2010 година

Година/ Возраст	Под 20 г.	20- 24 г.	25- 29 г.	30- 34 г.	35- 39 г.	40- 44 г.	45- 49 г.	50- 54 г.	55 и повеќе години
2020	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2019	1	92	231	334	344	343	238	197	210
2018	2	68	188	294	312	260	205	139	152
2017	2	84	286	356	339	318	263	137	179
2016	2	83	253	345	357	350	271	156	168
2015	2	97	274	418	404	327	308	188	182
2014	7	111	275	371	409	351	285	198	203
2013	2	105	274	390	375	305	275	134	185
2012	5	113	259	364	360	313	214	145	153
2011	3	113	261	322	352	255	202	114	131
2010	6	125	290	219	324	240	176	113	127

Вкупно	32	991	2591	3413	3576	3062	2537	1521	1690
--------	----	-----	------	------	------	------	------	------	------

Графикон број 5

Број на разведени бракови според возраста на брачните другари во Република Северна Македонија, во период 2020 – 2010 година

Разводите на брак во Република Северна Македонија за потребите на истражувањето ги анализиравме и од аспект на возраста на брачните другари кои се решиле да ја разведат брачната заедница. И во овој дел недостасуваат податоците од 2020 година со оглед дека Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија сеуште го нема објавено Соопштението за склучени и разведени бракови во текот на 2020 година. Анализата на разведените бракови според возраста на брачните другари опфаќа различни старосни граници. Од она што е презентирano може да се забележи дека најчесто се разведуваат лицата кои се на возраст помеѓу 35-39 години, односно вкупно 3576 разводи. Потоа следат лицата кои се на возраст од 30-

34 години или 3413 разводи, па веднаш по нив лицата кои се на возраст од 40-44 години, со 3062 разводи. Од целосниот преглед може да се заклучи дека најголем број на разводи отпаѓа на лицата кои се наоѓаат помеѓу 30-40 години. Овој период од животот е доста турбулентен, во смисла на оформување на семејство, професионална кариера, дополнителни домашни обврски, обврски кон децата и сл. На сето ова кога ќе се додадат и лошите економски услови, може да се очекува брачните другари да постапуваат во насока на разведување на брачната заедница.

2. Коментар на добиените податоци од истражувањето и нивно доведување во корелација со економските аспекти на разводот на брак

Во претходниот дел на трудот посебно ги анализиравме податоците кои се однесуваат на разведените бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 година до 2010 година. Сметаме дека едно вакво истражување кое опфаќа единаесет години е сосема доволно да извлечеме правилни заклучоци во однос на предметната појава која се истражува. Посебно беа анализирани и претставени неколку индикатори на истражувањето, и тоа: бројот на разведени бракови, бројот на склучени бракови, соодносот на склучени и разведени бракови, разведените бракови по месеци и разведените бракови според возраста на брачните другари.

Од презентираниите официјални податоци може да се извлечат неколку генерални заклучоци, и тоа:

- Бројката на разведени бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 – 2010 година покажува различни тенденции, на пораст и опаѓање во различни години кои се предмет на истражување,
- Бројката на склучени бракови на Република Северна Македонија во период од 2020 – 2010 година покажува една константност, па така бројот на склучени бракови низ годините се движи околу 14000, со отстапка во 2020 година кога имаме склучено само 9200 бракови,

- Може да се утврди сооднос на склучените и разведените бракови во Република Северна Македонија во периодот од 2020 – 2010 година, односно соодносот на разведени бракови во вкупната бројка на склучени бракови изнесува 15 %,
- Во различните месеци од годината може да се забележат различни бројки во однос на бројот на разведени бракови. Не постои месец од годината во кој би можеле да речеме дека нема развод на бракови, односно и разводот на бракови се склучува на една постојана основа,
- Различните старосни групи различно учествуваат во разводот на брак во Република Северна Македонија во периодот од 2020 – 2010 година. Како старосна група која најмногу учествува во разводот на брак во периодот кој се истражува е старосната група од 30-34 години.

Овие заклучоци се од посебно значење за добивање на една претстава за разводот на брак во Република Северна Македонија во еден период од единаесет години, односно од 2020 година до 2010 година.

Економските детерминанти кои ги разгледаваме во теоретскиот дел на трудот потребно е да ги доведеме во корелација со претходните податоци во однос на разведените бракови, како и во корелација со заклучоците од самото истражување. Како економски детерминанти кои посебно беа разгледани во делот на економските аспекти на разводот на брак се следните, и тоа: материјалната состојба, вработеноста и невработеноста, станбеното прашање, миграциите, сиромаштијата, транзицијата, глобализацијата, имотот, како и опстојувањето во услови на корона криза.

Веќе го потенциравме фактот дека материјалната состојба е од големо значење за донесувањето на одлука на лицата за стапување во брак, како и за одржување на стабилноста на брачната заедница. Несоодветната стабилна состојба на брачните другари може да доведе до нарушување на стабилноста на брачните односи, а со самото тоа и до развод на брак. Возрасната група од 30-34 години која најмногу учествува во разводот на брак во државата, е токму онаа група која пробува успешно да се позиционира на пазарот на трудот, односно успешно да може да ги оствари своите доходи се со цел да може да ги задоволи своите основни потреби. Условите во економската сфера директно влијаат на материјалната состојба на сите поединци во

населението, па и на брачните другари кои се решиле да стапат во брак. Неповолноста на материјалната состојба, која најдобро се мери преку доходот на домаќинството може да биде основа за расправи, меѓусебни обвинувања, па и причина за развод.

Во услови на неповолни економски состојби во државата очекувано е да имаме неусогласеност на пазарот на трудот. Стапката на невработеност која е висока или која расте од една страна, и стапката на вработеност која е ниска или која опаѓа од друга страна има директно влијание врз лицата во однос на нивниот брачен статус. Лицата кои се невработени многу поретко се решаваат да стапат во брачна заедница, за разлика од лицата кои работат. Од друга страна пак посебен проблем се брачните заедници во кои само еден од брачните другари работи. Во таква ситуација повторно се соочуваме со недоволност на средства за задоволување на основните потреби, префрлање од брачниот другар кој работи на брачниот другар кој не работи и сл. Исто така во овој дел треба да се напомене и ситуацијата во која и двата брачни другари се вработени, а жената е дополнително оптоварена во смисла на извршувањето на домашните обврски и грижата за децата. Овој застарен модел на сфаќање на семејството, на брачната заедница во голем број на случаи ја поттикнува жената да побара разведување на брачната заедница, и да продолжи активно професионално да се надоградува, без притоа тоа да влијае на извршувањето на родителското право по разводот на бракот од нејзина страна.

Од идните брачни другари се очекува да го решат станбеното прашање уште пред склучувањето на брачната заедница, но најчесто во практиката тоа не е случај. Неповолноста на материјалната состојба, состојбата на невработеност дополнително влијаат во насока на неуспешно разрешување на станбеното прашање. Кај нас во државата уште е голем бројот на лицата, на брачните другари кои продолжуваат да живеат со своите родители, односно со свекорот и свекрвата или со тастот и таштата. Во услови на постоење на вакви големи заедници, многу често се случува да дојде до разведување на брачната заедница, како резултат на несогласување на генерациите кои живеат заедно, како резултат на различни сфаќања за семејството и брачната заедница, односно сфаќања кои се традиционални и сфаќања кои се современи. Ако ги погледнеме старосните групи кои најмногу учествуваат во разводот на брак во државата, повторно може да се дојде до заклучок дека многу од нив продолжиле да

живеат со своите родители, а само мал дел успеале да го решат своето станбено прашање.

Миграциите исто така влијаат на разводот на брак. Статистичките податоци кои ги презентиравме за разводот на брак во државата не можеме да ги доведеме во директна врска со разводот на брак, од причина што се потребни дополнителни истражувања. Токму затоа влијанието на процесите на миграција врз разводот на брак во оваа фаза најдобро е да се засноваат на теоретските размислувања и теоретските истражувања.

Состојбата на сиромаштија, се поврзува со неповолната материјална состојба и со состојбата на невработеност. Неможноста за задволување на основните потреби на членовите на семејството, на членовите на брачната заедница може да доведе до конфликтни ситуации, а и до развод на бракот. Ако знаеме дека кај нас во Република Северна Македонија голем дел од невработените се млади односно лица помеѓу 25 – 30 години, тогаш јасно станува учеството на старосната група од 25 – 29 години во вкупниот број на разведени бракови во државата во периодот на истражување.

Процесите на транзиција на земјата кои започнаа во текот на 90 – те години на минатиот век, како и процесите на пост-транзиција кои продолжија, директно влијаат на голем број на промени во општеството. Овие промени се изразија и во делот на функционирањето и сфаќањето за семејството и брачната заедница. Па така се повеќе се напушта сфаќањето за традиционалното семејство и брачната заедница, за сметка на современото семејство и брачната заедница. Дополнително овие процеси на транзиција кај нас во државата деструктивно влијаат врз економската сфера, и како резултат на нивното влијание доаѓа до влошување на материјалната состојба на голем број на население, доаѓа до зголемување на стапката на невработеност, до зголемување на стапката на сиромаштија во земјата и сл. Сите овие околности дополнително влијаат во насока на нарушување на односите во брачната заедница, како и во насока на нејзино разведување.

Во услови на постојан технички и технолошки напредок се покажа дека процесите на глобализација не е воозможно да се избегнат. Глобалното поврзување на земјите кое се одвива под капата на овој процес на глобализација не ја одбегна и нашата

држава. Не постои основа за негирање на големите придобивки на процесот на глобализација, но како и секој процес кој се случува во општеството покрај позитивни страни има и свои негативни страни. Кога сме на теренот на семејното право, конкретно на семејството и брачната заедница овој процес на глобализација покрај што влијае позитивно влијае и негативно врз стабилноста на семејството и брачната заедница. Конкретно во услови на брза и голема достапност на информациите, голем дел од нашите граѓани ги зголемуваат своите апетити во смисла и на духовно и на материјално, правејќи споредби на тоа што се случува кај нас, а што во светот. Најчесто доаѓа до несовпаѓање на можностите со желбите на поединците, и во такви услови може да дојде до нарушување на односите во семејството, во брачната заедница.

Што се однесува до имотот на брачните другари претставува значајно прашање, посебно во ситуација кога имаме разведување на брачната заедница. Токму затоа законодавецот предвидел прецизна законска регулатива, односно посебна законска постапка за поделба на заедничкиот и посебниот имот на брачните другари кои се решиле да ја разведат брачната заедница. Исто така постои и законска рамка за поделбата на имотот кој им припаѓа на децата кои потекнуваат од бракот кој се разведува. Правилното, односно правичното разрешување на прашањето за поделба на имотот на поранешните брачни другари е од посебна важност за нивното понатамошно функционирање и опстојување.

И сосема на крај треба да се потенцира дека ковид кризата која кај нас се појави во текот на месец март 2020 година директно влијае на бракот како институција. Ова се потврдува и во истражувањето кое го спроведовме. Па така како резултат на ковид кризата може да се забележи од една страна намалување на бројот на склучени бракови во текот на 2020 година и зголемување на бројот на разводи во текот на 2020 година. Неповолните економски состојби, невработеноста, сиромаштијата, социјалните проблеми кои се појавуваат како резултат на оваа ковид криза, директно влијаат врз брачните другари истите да постапуваат во насока на разведување на нивната брачна заедница. Од друга страна пак бројните ограничувања и забрани за масовни собири, ограничувања за музички настани, постоењето на протоколи за склучување на граѓански брак, стравот кај населението за своето здравје ги обесхрабри

луѓето да склучуваат бракови, односно да стапуваат во брачна заедница, што може да се види и од презентираниите бројки.

Сите овие економски детерминанти покажуваат определена врска на директен или индиректен начин со разводот на брак. Иако истите се анализираат и проучуваат посебно, сепак најдобрите резултати може да се добијат доколку истите се проучат во една целина во контекст на разводот на бракот, односно да се утврди нивното влијание врз брачните другари истите да постапуваат во насока на развод на бракот.

Разводот на брак освен што има влијание врз самите брачни другари и нивните деца, истиот има и директно и индиректно влијание за економијата во целина. Па така како резултат на разводот на браковите во едно општество доаѓа до забавување на економскиот раст, се зголемуваат потребите за задоволување на што поголем број домаќинства, доаѓа до зголемување на стапката на невработеност како резултат на фактот што постојат брачни другари по разводот на брак кои мораат да се посветат на чување и воспитување на своите деца, за сметка на нивната кариера и сл. Се смета дека здравото семејство, здравата брачна заедница во смисла на нејзина материјална обезбеденост, во смисла на нејзина функционалност е основа за здраво општество, како и основа за здрава и издржана економија. Сепак односите во брачната заедница се специфични и не можеме да очекуваме дека различните случувања во економската сфера, посебно негативните случувања во економската сфера нема да влијаат врз стабилноста на брачната заедница.

Заклучок

Семејството, односно брачната заедница претставуваат такви специфични заедници за кои општеството покажува посебен интерес, преку нивно посебно правно уредување. Правната нормираност на семејството, на брачната заедница треба да биде гаранција за успешно остварување на интересите на овие специфични заедници во општеството. Дополнително преку нив, конкретно преку брачната заедница се очекува да се остварат интересите на лицата кои се решиле да стапат во брак, да се остварат интересите на децата кои потекнуваат од тој брак, како и да се остварат интересите на општеството. Во правното нормирање и уредување на различните аспекти на брачната заедница, се прави и нормирање на разводот на брак. Разводот на брак всушност претставува општоприфатен правен механизам за престанување на веќе склучената брачна заедница. Слободната волја на лицата е основна карактеристика и при донесувањето на одлуката за стапување во брак, како и при донесувањето на одлуката за разведување на брачната заедница.

Оваа правна нормираност на брачната заедница од страна на државата, односно правната нормираност на сите аспекти на брачната заедница упатуваат на заклучок

дека истата е од огромна важност за секое општество без исклучок. Разводот на брак исто така е законски регулиран, односно предвидени се причините поради кои брачните другари може да ја разведат брачната заедница. Разведувањето на брачната заедница предизвикува последици за брачните другари, за децата кои потекнуваат од разведениот брак, како и за општеството во целина. Овие последици кои настануваат како резултат на разводот на брачната заедница се од најразличен карактер и на различен начин влијаат на самите брачни другари, на децата и општеството.

Во ова вкупно определување на последиците кои настануваат како резултат на разводот на бракот, посебно внимание привлекуваат економските последици. Магистерскиот труд ги претставува состојбите со разводот на брак во Република Северна Македонија од економски аспект, со посебно нагласување на економските детерминанти кои влијаат на стапката на зголемување или намалување на разводот на брак. Всушност преку магистерскиот труд се прави обид за определување на сите оние економски последици кои настануваат како резултат на разводот на брак.

Вака поставениот предмет на истражување на магистерскиот труд се постигнува преку посебно анализирање на различни тематски целини. Овие тематски целини всушност ги претставуваат различните аспекти на разводот на брак, како и различните економски детерминанти кои се доведуваат во врска со разводот на брак. Определувањето на влијанието на економските детерминанти врз разводот на брак е од пресудно значење за целосното осознавање на економските аспекти на разведувањето на брачната заедница.

Првиот дел на магистерскиот труд се осврнува на определување на семејството, како заедница во рамките на општеството. Во овој дел посебно се нагласува улогата и важноста на семејството за општеството во целина, односно семејството се определува како суштинска единка на секоја општествена средина. Во овој дел разработени се различни аспекти на семејството се со цел да се разбере неговата суштина. Така во оваа смисла направено е дефиниционо определување на семејството, разгледано е семејството во една историска смисла, определени се семејните вредности и семејните функции, како и различните облици на семејството.

Следниот дел на трудот, вториот дел се занимава со прашањата кои се однесуваат на престанувањето на брачната заедница, конкретно со прашањата кои се однесуваат на разводот на бракот. Во овој дел опфатени се неколку различни аспекти на брачната заедница, посебно аспекти кои се однесуваат на нејзиното разведување. Така во оваа смисла направено е поимно определување на бракот, односно поимно определување на брачната заедница и потенцирање на нејзината важност за општеството во целина. Бракот кој се склучил може и да се разведе, па токму затоа во овој дел опфатен е и поимот на развод на брак. Исто така потенцирани се причините кои се законски дадени, а кои може да се искористат како основа за разведување на брачната нормираност. Во овој дел потенцирана е и правната нормираност на разводот на бракот, со што се покажува интересот на општеството за самата брачна заедница. Исто така во овој дел потенцирани се и последиците кои настануваат како резултат на разводот на бракот, како последици кои може да бидат од најразлична природа.

Следниот дел на трудот ги опфаќа економските аспекти на разводот на брак. Во овој дел на трудот всушност се прави поврзување на различните економски детерминанти со разводот на бракот, односно се определува влијанието на овие економски детерминанти врз брачните другари истите да постапуваат во насока на разведување на нивната брачна заедница. Опфатени се неколку економски детерминанти кои се пресудни во определувањето на нивната причинско последична врска со разведување на бракот. Така во оваа смисла посебно се анализирани следните економски детерминанти, и тоа: материјалната состојба и разводот на бракот, пазарот на трудот и разводот на бракот, односно вработеноста и невработеноста во контекст на разводот на бракот, станбеното прашање и разводот на бракот, процесите на миграција и разводот на бракот, сиромаштијата и разводот на бракот, процесите на транзиција и разводот на бракот, процесите на глобализација и разводот на бракот, влијанието на разводот на бракот врз имотот на брачните другари, влијанието на економските аспекти врз разводот на бракот во услови на ковид криза, како и влијанието на разводот на бракот врз економијата во целина.

Четвртиот дел на трудот прави компаративен преглед на економските аспекти на разводот на брак. Конкретно во овој дел се прави анализирање на влијанието на економските детерминанти врз брачните другари за нивно постапување во насока на

разведување на брачната заедница, како и анализирање на влијанието на самиот развод на брак во економијата во целина. За компаративното анализирање на економските аспекти на разводот на брак опфатени се различни држави, и тоа: Соединетите Американски Држави, Англија, Србија и Хрватска. Ова компаративно анализирање на економските аспекти на разводот на брак е неопходно се со цел да се утврдат разликите и сличностите кои постојат во овие држави во делот на разводот на брак, конкретно во делот на определувањето на влијанието на економските детерминанти на разводот на брак.

Петтиот, воедно и последен дел на трудот е истражувачки, односно емпириски дел на трудот. Во рамките на овој дел на трудот направен е преглед и анализа на статистичките податоци за разведени бракови во Република Северна Македонија во период од 2020 – 2010 година. Исто така во овој дел посебно се анализирани добиените податоци од спроведеното истражување како би можеле да се извлечат научни заклучоци. Овие статистички податоци за разведените бракови во Република Северна Македонија и нивната анализа се од суштинско значење за определување на врската која постои помеѓу економските детерминанти во земјата и разводот на бракот.

Генералниот заклучок во однос на економските аспекти на разводот на брак е дека економските детерминанти директно или индиректно влијаат на стабилноста на брачната заедница, односно влијаат на одлуката на брачните другари за тоа дали ќе продолжат во бракот или пак ќе го разведат. Бракот не може да се анализира изолирано од општествените односи и општествените случувања, посебно не надвор од економските состојби во општеството. Помеѓу овие економски состојби во општеството и помеѓу стабилноста на брачната заедница постои една директна врска, односно едно директно влијание. Се смета дека секој здрав и функционален брак е основа за здраво и економско напредно општество. Од друга страна пак неповолните услови и состојби во економската сфера влијаат на стабилноста на брачната заедница, односно влијаат врз брачните другари за разведување на самата брачна заедница.

Библиографија:

1. Ayoub, C., Deutsch, R., Maraganore, A. (1997). "Emotional distress in children of high-conflict divorce", Family Court Review, Vol. 3, Issue 3,
2. Вековиќ, В. (1995)., "Социо – патолошките појави во семејството и малолетничкиот криминалитет", Зборник во чест на Љупчо Арнаудовски, Правен факултет – Скопје, Скопје,
3. Денкова, Ј. (2012). "Сиромаштијата – најцрното лице на кризата", Лицата на кризата, Европски Универзитет Скопје, Скопје,
4. Денкова, Ј. (2017)., "Семејството и семејните вредности во современата македонска книжевност за деца и млади на Оливера Николова", Книжевност за деца у науци и настави, бр. 21 Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу Јагодина,
5. Dimitrijević, B., Fabris, N., (2009)., "Makroekonomija", Fakultet poslovne ekonomije, Univerzitet Educons, Novi Sad,
6. Domingo, R. (2017)., "The Family in Ancient Roman Law", SSRN Electronic Journal,

7. Донева, Л. (2019). "Меѓународна заштита на мигрантите и бегалците", Миграција и човекови права, Публикација на студентски трудови и нплакати правен факултет и ликовна академија Универзитет "Гоце Делчев" – Штип, Штип,
8. Karcher, C. L. (1985)., "Patriarchal society and matriarchal family in irvings "Rip Van Winkle" and childs "Hilda Silfverling", Legacy Vol. 2., No. 2, University of Nebraska Press,
9. Krstic, G., Arandarenko, M., Nojkovic, A., Vladislavljevic, M. (2010)., "Polozaj ranjivih grupa na trzistu rada u Srbije", UNDP Srboja, Beograd,
10. Loring, J. (2008)., "The Relationship Between Unemployment and Divorce", Journal of Divorce, Vol. 12,
11. Матиров, Н. (2002)., "Брак и семејство", ИСППИ – Скопје, Универзитет "Св. Кирил и Методиј – Скопје", Скопје,
12. Međimurec, P. i Čipin, I. (2019)., "Тко се чеќе разводи? Образованје и брачна (ne)stabilnost u Hrvatskoj", Revija za sociologiju, 26 (3),
13. Мицковиќ, Д. (2008)., "Семејството во Европа XVI – XXI век", Блесок,
14. Мојсоска – Блажевски, Н. (2011). "Стратегии за поддршка на заздравувањето од кризата во кугоисточна Европа, Процена на земјата поранешна Југословенска Република Македонија", Меѓународна канцеларија на трудот, Скопје,
15. Талевски, Ј., Василевска, К. (2016). "Разводите проблем на современото општество", Седма меѓународно научна конференција, Меѓународен Славјански Универзитет "Гаврило Романович Державин", Свети Николе,
16. Ташева, М. (2004)., "Социологија", Филозофски факултет – Скопје, Скопје,
17. Teachman, J.D. (2002). Stability across cohorts in divorce risk factors. Demography, 39(2),
18. Тоновски, Ѓ., (2000)., "Социологија", Институт за истражување на туризмот, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, Скопје,
19. Oldham, J. T., (2016). "Economic Consequences of Divorce in the United States: Recent Developments", Houston Law Center, No. a-5,
20. Петровиќ, М. (2009)., "Брак и породица", Матафизика, Београд,
21. Половина, Н., Жегарац, М. (2005). "Развод брака у контексту друштвене транзиције", Социолошки преглед, вол. XXXIX, no. 4,

22. Pons. P. G., Gangl, M. (2018). "Why does unemployment lead to divorce? Male-breadwinner norms and divorce risk in 30 countries", Project: CORRODE:Corroding the social? An empirical evaluation of the relationship between unemployment and social stratification in OECD countries, GOETHE UNIVERSITAT,
23. Попоска, Б., (2004)., "Историја на правото", Студенски збор, Скопје, стр. 56 - 69
24. Philipov, D. i Dorbritz, J. (2003)., "Demographic consequences of economic transitioning countries of Central and Eastern Europe" Council of Europe Publishing,
25. Ракел, Р. (2010). "Учебник по семејна медицина", Табернакул,
26. Рашовиќ, З. (2005)., "Стварно право", Београд,
27. Reed, J. (2001)., "Belonging to a Family of Families – First Principles of Community Life", Northland Online Bookstore, Northland,
28. Ritzer, G. (2007)., "The Blackwell Encyclopedia of sociology", Blacwell Publishing, Malden,
29. Sørensen, A., & McLanahan, S. (1987)., "Married women's economic dependency, 1940-1980", American Sociological Review, No. 93
30. Спировиќ – Трпеновска, Љ. (1992)., "Семејството во Латинска Америка", Студентски збор – Скопје, Скопје,
31. Спировиќ –Трпеновска, Љ. (2008)., "Семејно право", Правен факултет – Јустинијан Први – Скопје, Универзитет "Св. Кирил и Методиј - Скопје", Скопје,
32. Суковиќ, Д. (2010). "Социјални модел Србије у функцији економије сиромаштва и подстицање економског развоја", Економско – социјална структурс Србије, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд,
33. Фити, Т. (2003). "Макроекономија – основи на макроекономија", Универзитет "Св. Кирил и Методиј", Економски факултет – Скопје, Скопје,
34. Haralambos, M., Holborn, M. (2014)., "Sociology – Themes and Perspectives", Collins, London,
35. Caarls, K., Mazzucato, V. (2015). "Does International Migration Lead to Divorce? Ghanaian Couples in Ghana and Abroad", Popilation Vol. 70, Iss. 1,
36. Citci, S. H. (2012)., "The Rise of Monogamy", Journal of the Spanish Economic Association 5 (4),
37. Coser, L., R. (1974)., "The Family: Its Structures & Functions", Martin's Press, New York,

38. Чалдаровиќ, О., (1987). “Современо друштво и урбанизација”, Школска книга,
39. Чокревски, Т. (2001)., “Социологија на правото (општество и право)”, НИП
Студентски збор – Скопје, Скопје,
40. Шолте, Ј. (2008). “Глобализација”, Академски печат, Скопје,
41. Закон за семејство – пречистен текст, Службен весник на Република Северна
Македонија, бр. 153/2014, 104/2015, 150/2015
42. Закон за сопственост и други стварни права, Сл. весник на Република
Македонија, бр. 18/2001, 92/2008, 139/2009, 35/2010
43. Zakon o vlasnistvu i drugim stvarnim pravima, Narodne novine, 91/96, 68/98,
137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09,
143/12, 152/14
44. Соопштение – Просечна месечна исплатена нето – плата по вработен, јануари
2021 година, Државен завод за статистика на Република Северна Македонија,
Скопје, март, 2021
45. Соопштение - Склучени и разведени бракови во Република Северна
Македонија во период од 2020 – 2010 година, Државен завод за статистика на
Република Северна Македонија,
46. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/036319908701200101>, пристапено на
12.03.2021 год.
47. <http://iph.mk/wp-content/uploads/2014/09/Broshura-semejstvo.pdf>, пристапено
на 15.03.2021 год.
48. [https://360stepeni.mk/pomalku-sklucheni-brakovi-a-poveke-razvodi-vo-vreme-na-
epidemija-so-koronavirus/](https://360stepeni.mk/pomalku-sklucheni-brakovi-a-poveke-razvodi-vo-vreme-na-epidemija-so-koronavirus/), пристапено на 01.04.2021 год.
49. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/origin-family/ch02b.htm>,
пристапено на 18.03.2021 год.
50. http://passbankexam.com/pdf/sample_course_material.pdf, пристапено на
18.03.2021 год.
51. [https://ccsuniversity.ac.in/bridge-library/pdf/Sociology-Arvind-Sirohi-2305-
Marriage.pdf](https://ccsuniversity.ac.in/bridge-library/pdf/Sociology-Arvind-Sirohi-2305-Marriage.pdf), пристапено на 19.03.2021 год.
52. Устав на Република Северна Македонија,
<https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf>, пристапено
на 20.03.2021 год.

53. O'Connell C. K. (1996)., "Psychological and Emotional Aspects of Divorce",
<http://www.mediate.com/articles/psych.cfm>), пристапено на 20.03.2021 год.
54. <https://www.slobodnaevropa.mk/a/27531823.html>, пристапено на 22.03.2021 год.
55. <https://www.dw.com/mk/%D0%BA%D1%83%D1%81%D0%B8-%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%B8-%D0%B1%D1%80%D0%B7%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8-%D0%B2%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0/a-16793234>, пристапено на 22.03.2021 год.
56. <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/feminization-of-poverty>, пристапено на 22.03.2021 год.
57. <https://core.ac.uk/download/pdf/35328251.pdf>, пристапено на 25.03.2021 год.
58. https://www.researchgate.net/profile/Doncho-Donev/publication/260422464_Family_-_importance_for_health_health_needs_and_health_care/links/55ce362008aee19936fc3150/Family-importance-for-health-health-needs-and-health-care.pdf, пристапено на 25.03.2021 год.
59. <https://www.investopedia.com/financial-edge/1112/how-divorce-can-adversely-affect-the-economy.aspx#:~:text=While%20divorces%20are%20expensive%20for,divorce%20rates%20and%20economic%20health.&text=A%20high%20divorce%20rate%20hamper s,requires%20more%20power%20and%20resources>., пристапено на 01.04.2021 год.
60. <https://www.census.gov/>, пристапено на 01.04.2021 год.
61. <http://marripedia.org/effects.of.divorce.on.financial.stability>, пристапено на 01.04.2021 год.
62. <https://www.relate.org.uk/sites/default/files/separation-divorce-factsheet-jan2014.pdf>, пристапено на 05.04.2021 год.
63. Miller v. Miller, United Kingdom House of Lords Decisions, 2006,
<http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/uk/cases/UKHL/2006/24.html&query=title+%28+miller+%29&method=boolean>, пристапено на 05.04.2021 год.

64. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriage/s/divorce/bulletins/divorcesinenglandandwales/2013>, пристапено на 05.04.2021 год.
65. https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/british-businesses-are-suffering-as-a-result-of-divorce-and-separation, пристапено на 05.04.2021 год.
66. <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/stanovnistvo/zakljuceni-i-razvedeni-brakovi>, пристапено на 05.04.2021 год.
67. http://saradnja.rs/bep/baza_znanja/documents/labor-policy/Brif%201%20Nezaposlenost.pdf, пристапено на 05.04.2021 год.
68. <https://ec.europa.eu/eurostat>, пристапено на 06.04.2021 год.
69. <https://www.stat.gov.mk/>, пристапено на 06.04.2021 год.
70. <http://pravo.org.mk/>, пристапено на 06.04.2021 год.
71. <https://ugd.edu.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
72. <https://issuu.com/>, пристапено на 15.05.2021 год.
73. <https://www.wikipedia.org/>, пристапено на 15.05.2021 год.
74. <https://mtsp.gov.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
75. <http://nkrm.org.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
76. <http://ukim.edu.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
77. <https://www.unicef.org/>, пристапено на 15.05.2021 год.
78. <https://vdocuments.site/>, пристапено на 15.05.2021 год.
79. <https://exlibrisgroup.com/>, пристапено на 15.05.2021 год.
80. <https://akademik.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
81. <https://www.stat.gov.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
82. <http://ustavensud.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
83. <https://isos.com.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
84. <http://av.gov.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
85. <https://core.ac.uk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
86. <https://advokatskodrustvo.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
87. <https://books.google.com/?hl=en>, пристапено на 15.05.2021 год.
88. <https://justiceobservers.org/category/home/64665/187>, пристапено на 15.05.2021 год.
89. <https://rfes.de/>, пристапено на 15.05.2021 год.

90. <https://denar.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
91. <https://www.essex.ac.uk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
92. <http://www.mpn.gov.rs/>, пристапено на 15.05.2021 год.
93. <http://goethe-university-frankfurt.de/>, пристапено на 15.05.2021 год.
94. <https://www.pravdiko.mk/>, пристапено на 15.05.2021 год.
95. Култура — Википедија (wikipedia.org), пристапено на 15.05.2021 год.
96. Academia.edu, пристапено на 15.05.2021 год.
97. Социјализација- <https://mk.wikipedia.org>, пристапено на 15.05.2021 год.
98. https://www.nkrm.org.mk/images/NOTARIUS_23.pdf, пристапено на 15.05.2021 год.
99. <https://justiceobservers.org/article/74073/63644/187>, пристапено на 15.05.2021 год.
- 100.